

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ КЕРІВНИХ КАДРІВ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ
ІНСТИТУТ ПРАКТИЧНОЇ КУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА АРТ-МЕНЕДЖМЕНТУ
КАФЕДРА АРТ-МЕНЕДЖМЕНТУ ТА ІВЕНТ-ТЕХНОЛОГІЙ

На правах рукопису

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістр

на тему:

**Творчість як пріоритетний напрямок розвитку підлітків на прикладі
діяльності Вінницької дитячої художньої школи
«ВИШЕНЬКА»**

Виконала:

студентка II курсу магістратури,
група МКД-11-20 зв
Спеціальності: 028 «Менеджмент
соціокультурної діяльності»
**Пірус-Бершадська Інна
Володимирівна**

Науковий керівник:

доктор соціокультурних наук,
доцент
Стаднік О.Ф.

Рецензент:

доктор державного управління,
доцент
Євсюкова О.В.

Допущено до захисту:
протокол засідання кафедри
№ 4 від 20 листопада 2021 р.
завідувач кафедри арт-менеджменту
та івент-технологій
проф. Копієвська О.Р.

Київ 2021

**Тема: «Творчість як пріоритетний напрямок розвитку підлітків на
прикладі діяльності Вінницької дитячої художньої школи
«ВИШЕНЬКА»**

ЗМІСТ

ВСТУП	2
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Сутність та історія виникнення концепцій творчості	8
1.2. Базові поняття та категорії дослідження творчості як пріоритетного напрямку розвитку підлітків	12
Висновки до першого розділу	19
РОЗДІЛ II. ПОТЕНЦІАЛ МИСТЕЦТВА ТА СПЕЦИФІКА ТВОРЧОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В ПІДЛІТКОВИЙ ПЕРІОД	
2.1. Значення художнього виховання у становленні творчої особистості початку ХХІ ст.	21
2.2. Психолого-педагогічні особливості підліткового періоду	24
2.3. Формування критичного та дивергентного мислення в підлітковому віці	30
2.4. Інтегративний підхід як фундамент побудови концепції творчого розвитку підлітків	44
Висновки до другого розділу	49
РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ ТВОРЧИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ ХУДОЖНЬОЇ ШКОЛИ (НА ПРИКЛАДІ ВІННИЦЬКОЇ ДИТЯЧОЇ ХУДОЖНЬОЇ ШКОЛИ «ВИШЕНЬКА»)	
3.1. Державна підтримка сфери культури та мистецтв в Україні	51
3.2. Трансформаційні процеси в культурно-мистецькій сфері Вінниччини	57
3.3. Аналіз діяльності Вінницької дитячої художньої школи «ВИШЕНЬКА» по формуванню творчих компетентностей учнів	60
Висновки до третього розділу	66
ВИСНОВКИ	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	71
ДОДАТКИ	83

ВСТУП

Актуальність дослідження. Провідною гуманістичною ідеєю початку XXI століття постає ствердження виключного значення творчих якостей людини. Від того, яким чином вони сформовані, буде залежати загальна культура особистості та подальша реалізація в професійній діяльності.

Суттєві зрушення, що відбулися в XXI столітті в соціальній, економічній, технологічній сферах пов'язані з розширенням міжкультурних зв'язків з іншими країнами, значним впливом на свідомість людини засобів масової інформації, реалізацією проєктних технологій, розвитком ринкових відносин. Тому, все більш актуальним постає питання ефективних умов та можливостей творчого розвитку молодого покоління.

На сьогодні питання популяризації мистецьких закладів та художніх шкіл є досить актуальним з точки зору розробки новітніх освітніх стратегій розвитку. Проблеми впровадження послуг мистецьких шкіл і пов'язані з цим процедури визначення якості, ефективності та впливу на потреби дітей є об'єктом наукового дослідження та предметом обговорення в суспільстві.

Світовий досвід побудови комунікативних зв'язків засвідчує, що ті держави, які на складних кризових етапах свого розвитку проводили послідовну та виважену політику у сфері культури та мистецтва, в найкоротші терміни, з мінімальними витратами також досягали значних успіхів у проведенні політичних, економічних, соціальних реформ. Саме такі держави є яскравим прикладом швидкого зростання до рівня високорозвинених країн.

Визначальними рисами творчої особистості можна назвати: соціальну мобільність, культурно-творчу ініціативу, сприйняття інновацій. В парадигмі розвиваючої освіти актуалізується роль культури та мистецтва, що реалізується в вихованні духовно збагаченої, творчої особистості.

Культура – явище надзвичайно складне і багатогранне. В сучасних інтеграційних процесах взаємодії національних культур важливу роль відіграють школи мистецтв.

В сучасному світі мистецтво займає «посередницьку», об'єднуючу позицію між практичним та духовним типом відносин. Через розвиток уяви мистецтво, а ширше – художня діяльність взагалі – культивує найкращі форми сприйняття. Якщо уява людини формується в художній діяльності, то потім вона здатна проявитися в будь-якій сфері та професії.

Важливою характеристикою роботи особистості над пізнанням себе і оточуючого світу є образ «Я». Навчальна діяльність специфічна саме тим, що її результатом є набуття нового досвіду, а отже і розширення меж самосвідомості. «Освіта за допомогою мистецтва» може стати основною парадигмою для всієї освіти загалом. Саме в такому підході виражається розуміння потенціалу мистецтва в творчому розвитку молодого покоління, оскільки допомагає формувати цілісну людину, звертаючись водночас і до почуттів, і до розуму.

Художня творчість являє собою унікальний вид людського світовідношення. Практично це реалізується тоді, коли людина «переробляє» в своєму світі зміст творів мистецтва і це приносить їй естетичне задоволення та відчуття радості буття. Сучасна вітчизняна освіта та система естетичного виховання та художньої освіти потребує розвитку та уваги з боку законодавчої влади. Однією з необхідних умов розвитку системи є постійний вплив за допомогою мистецтва на освітнє середовище, на дітей та підлітків. Це можуть бути різноманітні види художньо-творчої діяльності, мистецтвознавчі та культурологічні дисципліни, а також різноманітні індивідуальні та колективні освітні та виховні форми та культурні події, як в загальноосвітніх школах, так і поза ними. В секціях, гуртках, курсах, лекторіях тощо.

В підлітковому віці ламаються та перебудовуються попередні ціннісні структури та відношення дитини до самої себе і до світу та розвиваються

процеси самовизначення та самосвідомості. Кардинальні зміни стосуються мотивації. З мотиваційною сферою пов'язаний моральний розвиток школяра.

Підлітковий вік – важливий вік для формування підвалин емоційної культури, а мистецтво і творчість сприяють успішному розвитку в процесі навчання.

Питання проблеми творчості розглядається вітчизняними та зарубіжними авторами досить давно. Найбільша кількість досліджень припадає на першу третину ХХ століття. В цей період публікують свої роботи: А.Блох, А.Гонфельд, К.Енгельмайер, Е.Рібо, А.Пуанкаре, та інші. Розробкою алгоритмів вирішення творчих задач займалися: Т.Альтшуллер, Л.Виготський, Є.Ільїн, В.Орлов, П.Попов та інші.

У сучасних вітчизняних дослідженнях до окремих теоретичних і практичних аспектів творчості звертаються такі дослідники як В.П.Дячук, Л. Коваль, О.Р.Копієвська, О.Кундеревиц, М.Ю.Пашкевич, Г.Шевченко, А.Щербо та ін.

В сучасному глобалізованому світі відбувається переоцінка соціокультурних цінностей. Традиційний розподіл на матеріальні та духовні цінності вже не є достатнім, а потребує розширення класифікації шляхом усвідомлення того, що всі культури мають свої особливості, ментальність, бо є самобутніми. Соціокультурні потреби та потяг до творчості, таким чином, також складаються за певних культурних умов та відповідають особливостям емпіричного досвіду та світогляду індивідів.

Важливим аспектом розгляду формування творчих здібностей підлітків – є розгляд діяльності художньо-мистецьких шкіл, особливо в регіональній місцевості. Відомо, що центром культурного життя завжди є місто, особливо велике місто, в першу чергу – столиця. Але ж діяльність осередків культури в регіонах є не менш важливою складовою у формуванні соціокультурних потреб громадян.

У вітчизняній практиці розподілу бюджетних коштів склалася традиція фінансування регіональних художніх шкіл. Тому, в громадах з малим

бюджетом дуже важко утримувати мистецько-освітні заклади. Без культурно-масштабних програм та проєктів сьогодні можуть залишитися так звані «депресивні території» в Україні, а їх чимало.

До цього питання приєднується ще одна важлива проблема – це «кадровий голод». На роботу у сфері мистецько-освітньої діяльності з низькою заробітною платою не поспішає влаштовуватись молодь. Щоб вирішити ці проблеми важливим і дослідницьким, і державним завданням є, окрім теоретичного аналізу проблеми, практичні заходи щодо залучення інвестицій та грантової підтримки мистецько-освітніх проєктів. Приклади такого досвіду вже досить популярні в Україні, тож потребують свого узагальнення та розширеного впровадження в культурне життя інших громад.

Мета дипломної роботи дослідити теоретичні основи творчості як пріоритетного напрямку розвитку підлітків та сучасні підходи по формуванню творчих компетентностей учнів художньої школи.

Завдання роботи:

- проаналізувати сутність та розглянути історію виникнення концепцій творчості;
- розглянути базові поняття та категорії дослідження творчості як пріоритетного напрямку розвитку підлітків;
- висвітлити значення художнього виховання у становленні творчої особистості XXI ст.;
- проаналізувати та розкрити психолого-педагогічні особливості підліткового періоду;
- вивчити питання формування критичного та дивергентного мислення в підлітковому віці;
- дослідити інтегративний підхід як фундамент побудови концепції творчого розвитку підлітків;

- проаналізувати здійснення державної підтримки сфери культури та мистецтв в Україні та трансформаційні процеси в культурно-мистецькій сфері Вінничини;
- здійснити аналіз діяльності Вінницької дитячої художньої школи «Вишенька» по формуванню творчих компетентностей.

Об'єкт дослідження — творчість як вид діяльності.

Предмет дослідження — творчість як пріоритетний напрямок розвитку підлітків на прикладі Вінницької дитячої художньої школи «Вишенька».

Методи дослідження. У дослідженні було використано аналітичний, системний і узагальнюючий методи. Зокрема, метод аналізу застосовувався з метою здійснення аналізу літератури за тематикою дослідження, що дозволило виявити основні теоретичні підходи до розуміння об'єкту і предмету дослідження; метод систематизації надав можливості визначити основні засади функціонування сучасних художніх шкіл, та завдяки методу узагальнення виявити головний інструментарій в системі планування та розвитку діяльності художніх шкіл. Дослідження проводилось з використанням фактологічного матеріалу.

Джерельна база та стан наукової розробленості теми.

Теоретичну та інформаційну базу даного дослідження становлять наукові праці та публікації відомих вчених, умовно об'єднані в наступні групи: зарубіжні та вітчизняні дослідники.

На сьогоднішній день написано значну кількість різних робіт з питань сутності концепцій творчості та творчого виховання, в роботі згадуємо наступних: З.Фрейда, К.Юнга, А.Адлера, Е.Фрома, К.Роджерса, Т.Альтшеллера, К.Кауфмана, Р.Вудвортса, Е.Рібо, А.Пуанкаре, К.Енгельмайера, А.Блоха, А.Гонфельда, Г.Уолеса, М.Мамфорда, Д.Халперна, Е.Бінкера, Дж.Гілфорда, І.Кона, Є.Ільїна, Л.Виготського, П.Якобсона та ін.

Важливе значення для дослідження теми стали праці вітчизняних дослідників: В.П.Дячук, Л. Коваль, О.Р.Копієвської, О.В.Кундеревич, М.Ю.Пашкевич, Г.Шевченко, А.Щербо та ін.

За основу дослідження було взято фактологічний матеріал, який дозволяє розкрити переваги застосування авторських програм по формуванню творчих компетентностей учнів художніх шкіл. Особлива увага в представленому дослідженні прикута до аналізу, планування та організації діяльності роботи Вінницької дитячої художньої школи «Вишенька», що стало теоретико-практичним підґрунтям до представленою дослідження.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у розкритті процесу творчої діяльності в підлітковому віці, плануванні та організації роботи дитячих художніх шкіл.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в розробці практичних рекомендацій щодо планування художньо-методичної роботи дитячих художніх шкіл.

Апробацію результатів дослідження було здійснено шляхом оприлюднення досягнутих результатів на V Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених, аспірантів та магістрів «Культура і мистецтво: сучасні наукові виклики» 4 листопада 2021р., тема доповіді «Потенціал мистецтва в творчому розвитку підлітків».

Структура та обсяг магістерської роботи. Структура та обсяг магістерського дослідження обумовлені метою та його завданнями. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що включають у себе 9 підрозділів, списку використаних джерел та додатків. Загальна кількість сторінок – 80.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Сутність та історія виникнення концепцій творчості.

Культура є тим підґрунтям, що забезпечує глибину національного досвіду. Вона є не менш важливою ніж потужна економіка чи соціальна справедливість. На сьогодні питання популяризації культурно-мистецьких установ є досить актуальним з точки зору розробки новітніх стратегій розвитку. Проблеми впровадження послуг установ культури та мистецтва, і пов'язані з цим процедури визначення якості, ефективності та впливу на розвиток молодого покоління стали об'єктом нашого наукового дослідження.

Визначальними рисами творчої особистості можна назвати: соціальну мобільність, культурно-творчу ініціативу, сприйняття інновацій. В парадигмі розвиваючої освіти актуалізується роль культури та мистецтва, що реалізується в вихованні духовно збагаченої, творчої особистості.

В естетичних концепціях минулого та теперішнього розкривається вплив мистецтва на розвиток людини. Наприклад, в Античності термін «мистецтво» означав всю широку сферу практичної та духовної діяльності людей, що вимагала специфічних умінь, знань та навичок. Основний принцип мистецтва – наслідування (мимесис) був сформульований ще Гераклітом. У піфагорійців увага приділялась математичним основам мистецтва – ритму, пропорції, числу. Аристотель часто нагадував про результати впливу трагедії на людину – катарсис.

В епоху Відродження відбувається синтез християнських уявлень про мистецтво та неоплатонічних. Мистецтво починають відрізняти від ремесла і вбачати в його сутності естетичну специфіку. В XVIII столітті подібне розуміння мистецтва закріплюється спеціальним терміном «витончені мистецтва», тобто ті, що головною метою мають вираження «естетичного».

В сучасному світі мистецтво займає «посередницьку», об'єднуючу позицію між практичним та духовним типом відносин. Через розвиток уяви мистецтво, а ширше – художня діяльність взагалі – культивує найкращі форми сприйняття. Якщо уява людини формується в художній діяльності, то потім вона здатна проявитися в будь-якій сфері та професії.

Творчість є певним процесом, який, зазвичай, призводить до створення нового продукту. Таким продуктом може бути будь-що з матеріального або духовного світу. Це і вірш, і музичний твір, і малюнок, і танок, але й будь-яка матеріальна річ та відносини між людьми.

За словами, наприклад Р.Гута: «Процесом творчості є продуктивна розумова діяльність, що приносить якісно-новий результат» [16, с.131]. А за твердженням Н.Роджерса: «Творчість є здібність до виявлення нових рішень проблем та нових способів вираження» [75, с.165].

Творчість має складну структуру, тому дослідники наполягають на необхідності багатьох критеріїв для її визначення. Однак, шлях емпіричних досліджень не завжди є результативним. Що до джерела творчості та його значення в розвитку людства існує дуже багато точок зору.

Наприклад, психоаналітична теорія творчості, яку розвивали, в першу чергу, З.Фрейд та К.Юнг, розглядають два важливих аспекти: мотивацію та несвідомі складові творчості. За З.Фрейдом, несвідоме є самою «творчою» частиною людської психіки. І джерелом творчості виступають несвідомі психічні процеси.

К.Юнг виділяв в людині особистісний та творчий початки, які можуть знаходитись, по відношенню один до одного як антагоністи. «Кожна людина є синтезом парадоксальних властивостей. З одного боку – це особистісне, а з іншого – це позаособистісний процес» [106, с.277].

В гештальтпсихології творчість розглядається як «сполука», в процесі мислення, в єдине ціле різноманітних ідей і фактів, фрагментів знання, що приводять до «осяяння» [33].

Представники «гуманістичної психології» мають дуже оптимістичний погляд на природу людини, що стосується і природи творчості. А.Адлер, якого вважають початківцем гуманістичного підходу, вважав, що людина природно володіє творчою силою, завдяки якій керує власним життям, створюючи свій неповторний стиль. Його теорія отримала назву «компенсаторної», тому що він розглядає мистецтво, науку та інші галузі культури як певний засіб компенсації людиною своїх недоліків. Людина, таким чином, виступає творцем своєї особистості.

Е. Фром розглядає творчість як спосіб життя людини. Він визначає її як здібність «дивувати та знаходити рішення нестандартних ситуацій та здатність глибокого усвідомлення свого досвіду» [96, с.119].

Засновник особистісно-орієнтованої терапії – К.Роджерс [75] вважає, що головним мотивом людської діяльності є бажання самоактуалізуватися. Цей потяг має вроджений характер, а на його втілення впливає креативна установка людини. Потреба в креативних людях, на думку дослідника, є обумовленим станом сучасного світу, в якому стає все більше винаходів та відкриттів. Таким чином, пасивна людина не здатна впоратись з великою кількістю питань та проблем оточуючого світу. Тому, якщо буде відсутнім творчий початок, людина опиняється в ситуації дезадаптації. За К.Роджерсом, сучасний рівень розвитку науки та технологій висуває вимогу до творчої адаптації людини. А головним мотивом до творчості є бажання людини реалізувати себе. Це бажання є у кожного, але може бути глибоко захованим в певних «психологічних захистах», які можна «розблокувати».

Таким чином, К.Роджерс розглядав творчість як універсальне явище, а також вважав, що саме життя та сприйняття світу є творчим актом [75, с.80].

На думку автора «теорії розвитку творчої особистості» - Т.С. Альтшуллера [3], здібність до творчості є природною, а не окремим талантом. Тобто, творчість є нормою людського буття. Ця «генетична скарбничка» може бути глибоко захованою, але й віднайденою, коли з'являються можливості реалізації себе. Реалізується творчість в

інтелектуальній та духовній діяльності особистості. Під «духовною діяльністю» автор розуміє – «генерацію думок». Він вважає, що вузька спеціалізація пригнічує стимули до творчості. Тому він наполягає на необхідності універсальної освіти, але яка б не виключала й певної спеціалізованої майстерності. Головним він визнає навіть не розвиток здібностей, а створення мотивації до творчості та опанування технології творчої праці.

Джеймс К. Кауфман та Бегетто представили модель творчості «чотири Т» [30]:

- міні-т - це «трансформує навчання», що включає «особисто значиму інтерпретацію досвіду, дій та ідей»;
- мале-т - це розв'язання повсякденних проблем як їх творче вираження;
- про-т – виявляють люди у своїй професійній чи професійно-творчій діяльності;
- велике-Т - значуща в даній галузі творчість.

Ця модель була запропонована для розгляду інших моделей і теорій творчості, які підкреслювали компетентність як важливий компонент в історичній трансформації області творчості. Цей підхід також використовується для аналізу творчих процесів.

Потенційний взаємозв'язок між творчістю та інтелектом викликає інтерес ще з кінця 1900-х років, коли безліч досліджень зосередилися на розв'язання обох проблем. Питання не у тому, чи пов'язані конструкції, але як і чому.

Стернберг та О'Хара запропонували схему 5 можливих відносин між творчістю та інтелектом [30]:

- творчість – це різновид інтелекту;
- інтелект – це різновид творчості;
- творчість та інтелект перетинаються;
- творчість та інтелект - частини однієї конструкції (збігаються множини);

- творчість та інтелект - різні конструкції (непересічні множини).
Існує кілька теорій, що пояснюють їхній взаємозв'язок, наприклад.
- Теорія порога. Інтелект – необхідна, але недостатня умова для творчості. Між творчістю та інтелектом існує помірний позитивний зв'язок – IQ не менше 120.
- Теорія сертифікації Творчість пов'язані з інтелектом; люди повинні відповідати необхідному рівню інтелекту, щоб отримати певний рівень компетентності, що дає можливість проявити творчий підхід. Прояв творчості модерується інтелектом.
- Теорія інтерференції. Надзвичайно високий інтелект може стати на заваді творчим здібностям.

Теорії та концепції, звісно, не вичерпують проблему творчості, скоріше дають узагальнення та спостереження з позицій власної методології. Зазвичай, акцентуючи увагу на певних аспектах творчості. Тому, надалі буде корисним розглянути теоретичні питання щодо видів, типів, стилів творчості та етапів творчого процесу.

1.2 Базові поняття та категорії дослідження творчості як пріоритетного напрямку розвитку підлітків.

Творчість – термін, який часто використовують для опису чого-небудь унікального або нового, є результатом цілеспрямованої поведінки і має велику цінність. Вивчення творчості включає в себе аналіз процесу, людини та продукту творчості.

Дослідники виділяють різні види творчості, оскільки сфери діяльності є різноманітними. Наприклад: наукова творчість, педагогічна, технічна, художня, музична, літературна тощо. Між деякими з них існують тісні зв'язки.

Якщо процес наукової творчості пов'язаний з дослідженням непізаного, то результатом є отримання нового знання. Технічна творчість

пов'язана з перетворенням дійсності. За своїм характером вона наближається до наукової, але має і відмінності. Наприклад, в тому, що спирається на наочно-образні компоненти мислення, має раціональний та утилітарний характер.

С. Рубінштейн [78] вперше дуже вдало вказав на характерні особливості творчості винахідника. Він зазначив, що специфікою винаходу, що відрізняє його від інших форм інтелектуальної діяльності є те, що необхідно створити нову річ, реальний предмет, механізм або засіб, який вирішує певну проблему. Цим визначається своєрідність творчої роботи винахідника: він має ввести щось нове в контекст діяльності, в реальне протікання цієї діяльності. Це відбувається суттєво інакше, ніж розв'язання теоретичної проблеми, в якій потрібно врахувати обмежену кількість абстрактних умов. В процесі винаходу нової речі потрібно виходити з контексту дійсності. Цим визначається загальний напрямок і специфічний характер різних складових в процесі винаходу.

Художня ж творчість пов'язана із задоволенням естетичних потреб особистості, і головним компонентом її є емоційність та переживання «катарсису». Один і той же художній твір по-різному сприймається різними людьми, що витікає із суб'єктивності сприйняття та естетичного смаку.

В сфері мистецтва виділяють такий особливий вид творчості, як співтворчість, що пов'язана із сприйняттям глибинного смислового значення твору мистецтва.

Відомо, що творчість може бути різних рівнів. Умовно кажучи: вищого та нижчого. Творчість вищого рівня, зазвичай, пов'язують з науковими відкриттями. І саме такими, що трансформують науку, виводячи на новий рівень. Це нові теорії, концепції, парадигми. Творчість нижчого рівня пов'язують з діяльністю, яка розширює та поглиблює ті надбання, що вже існують. Таким чином, творчість вищого ґатунку є доступною не для всіх людей, оскільки всі володіють різним рівнем творчого потенціалу.

Можливості проявлятися в творчій діяльності іноді пов'язують зі здібностями, а саме – здібностями до творчості. В.Михайлова [30], наприклад, виділяє три рівні творчого розвитку особистості: низький, середній, високий. І характеризує їх наступним чином. Низький рівень виявляє особистість, коли аналізує певні ситуації з тим, щоб потім їх трансформувати. При цьому проявляється альтернативність мислення, знаходження різних, знаходження різних варіантів та способів для реалізації задуму. Середній рівень виявляється в можливостях особистості ставити мету та завдання стосовно саморозвитку та самовдосконалення, вмінням аналізувати свої ідеї. А вищий рівень творчого розвитку дає можливість впливати на інших людей, але так, що для них це є непомітним. І справа не в умінні маніпулювати, а саме в тому, щоб враховувати особливості інших людей, їх думки та вміння передбачати поведінку.

Є.Ільїн в своїй роботі «Психологія творчості» наводить думки й інших авторів стосовно типологізації творчості. Наприклад, Л.Китаєва-Смика [36] про три рівні творчості: компілятивний, проєктивний та інсайтно-креативний. Або, М.Бодена про три типи креативності: комбінаторну, дослідницьку та трансформаційну [30].

Важливим моментом у розумінні природи творчості є мотивація творчої діяльності. Ще Сократ говорив про те, що поети та музиканти пишуть свої твори не завдяки наполегливості, а за природним інстинктом. А.Чехов, наприклад, писав: «Митець спостерігає, вибирає, здогадується та komponує» [101, с.125].

Мотивом до творчої діяльності може бути також і деяка несподівана річ. Наприклад, О.Пушкін вважав можливою мотивацією творчості – заздрість. Він писав «Заздрість – сестра змагання, значить вона шляхетного походження» [71, с.515].

Звісно, конкурентність та змагання можуть підсилювати мотивацію до творчості, але не створювати її. Однією з важливих пізнавальних потреб є – інтерес. Він є творчим імпульсом та мотиваційним джерелом креативності.

Г.Мерфі описує, наприклад, інтерес як «потяг до відкритості», як творчий імпульс, «живу цікавість» [30].

Потужним мотиватором в творчості також може бути зміна напрямків діяльності. У діячів науки це відбувається часто через дослідження різної тематики, у митців через зміну жанру в якому вони працюють. Важливими базовими поняттями, стосовно творчості, є такі як: колективна творчість та індивідуальна.

Якщо індивідуальна творчість більш за все є характерною для літераторів, науковців та діячам мистецтва, хоча в творчих колективах це завжди певне поєднання індивідуального та колективного початків. Дуже корисною може бути колективна творчість в міждисциплінарних галузях. До сучасних методів колективної творчості можна віднести: метод мозкового штурму, синектику та майєвтику.

Дуже результативним може бути метод мозкового штурму, оскільки під час обговорення зникає страх неправильної відповіді. При мозковому штурмі весь творчий процес ділиться на два етапи: вироблення ідей та відбір ідей. Синектика надає велике значення технології спільного рішення. Що характерно, в синектиці, на етапі вироблення ідей велике значення надається придумуванню аналогій. Цьому відводиться певне місце при організації творчого спілкування.

Метод майєвтики, як відомо, запропонував ще Сократ, тому він є найбільш давнім методом спільного рішення творчих задач. Він передбачає певні принципи: вільний обмін поглядами між рівноправними співрозмовниками, активізація самосвідомості за допомогою питань та використання іронії як способу активізації мислення.

Методи колективної творчості пов'язані з спеціальними прийомами організації творчого спілкування. Їх корисно використовувати в колективній роботі з підлітками, оскільки підлітковий вік саме налаштований на соціалізацію, на формування навичок взаємодії із соціумом, при тому що і формування власної думки має важливе значення.

Спільна творча діяльність залежить від того, яким є лідер в даній групі або колективі. Зазвичай, лідерами стають найбільш креативні члени групи. Групова креативність пов'язана з самооцінкою та саморозумінням членів групи. Творча група має включати в себе хоча б одного «генератора ідей». Але в групі має бути людина, яка вміє переформулювати нову ідею, відкрити її сутність, надати їй адекватної форми. Таку людину психологи називають «резонатор»[30, с.34].

Окрім ідей та почуттів, які стимулюють творчість, існують і ті, які його гальмують. Самим підступним ворогом творчості є страх. В першу чергу – страх невдачі, він уповільнює ініціативу та паралізує уяву. Дослідниця М.Жердяєва [25] провела опитування серед підлітків та з'ясувала фактори, які перешкоджають розкриттю їх творчого потенціалу. До внутрішніх факторів, які перешкоджають розкриттю творчого потенціалу відноситься небажання розвивати свій творчий потенціал, недостатній розвиток вольових якостей, відсутність таланту, знань, лінощі, неувага та ін. До зовнішніх підлітки віднесли: недостатній рівень матеріальної забезпеченості, відсутність підтримки з боку рідних, вчителів та батьків, відсутність однодумців тощо.

Як пов'язана творча продуктивність з віком? На це питання у науковців немає одностайної відповіді. Наприклад, Р.Вудвортс писав, що літніми людьми зроблена лише незначна кількість відкриттів, людьми середнього віку теж небагато, а от період від 20 до 40 років є найбільш сприятливим для відкриттів. Але, є і протилежна точка зору, наприклад, Е.Нельсон в своєму дослідженні творчої продуктивності назвала багато видатних вчених та талановитих письменників, які створили свої шедеври саме в літньому віці або навіть в глибокій старості. Як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники сьогодні розвивають і одну і другу точку зору. Але, це свідчить тільки про те, що буд-який вік є сприятливим для творчості. Цікавим є факт, який виявив дослідник Л.Рудкевич. Він пише про те, що чим раніше почалась творча

активність, тим пізніше вона закінчується. Це є характерним для найбільш видатних творчих діячів.

Дослідник П.Енгельмейер [30, с.48] розподіляє процес роботи винахідника на три частини: бажання, знання та вміння. А.Блох [30, с.52] також говорить про три етапи: виникнення ідеї, виникнення ідеї в фантазуванні, перевірка та розвиток ідеї. А, наприклад П.Якобсон [30, с.54] творчий процес винахідника розділив на сім стадій: період інтелектуальної готовності, бачення проблеми, зародження ідеї, пошук рішення, отримання принципу винаходу, перетворення принципу в схему, технічне оформлення та розгортання винаходу.

Центральним моментом креативного процесу є раптове розуміння, або «інсайт». З приводу визначення ролі цього феномену в процесі творчої діяльності дотепер ведуться наукові діалоги. Деякі дослідники зводять креативність до інсайту, інші взагалі заперечують його роль в креативному процесі. Звісно визрівання творчої ідеї триває деякий час, але й момент раптового осяяння та вирішення завдання також присутній.

Деякі види мислення є важливими в процесі творчого інсайту. Перше - це «янусіанське» мислення, друге – здатність генерувати «одночасне бачення», що є необхідним для рішення складних причинно-наслідкових проблем. «Янусіанське мислення» включає в себе здібність активно обмірковувати дві протилежні речі одночасно і за допомогою цього відробляти дві неспівмірні точки зору на одну й ту ж саму річ паралельно [91, с.128-129].

А.Маслоу виділяв ряд бар'єрів, що блокують творчість особистості: конформізм (бажання бути схожим на інших), зовнішня та внутрішня цензура (свідоме та несвідоме бажання придушення незвичних думок), ригідність мислення (стереотипність думок, звичка вирішувати типові задачі стандартно), імпульсивність думки (бажання знайти відповідь негайно), пізнавальний егоцентризм (неспроможність перейти від однієї точки зору до

іншої). Ці моменти є особливо актуальними при роботі з підлітками, оскільки пояснює проблеми, які виникають під час творчої роботи.

Проблема несвідомого в творчості займає велике місце в багатьох науках: психології, мистецтвознавстві, нейрофізіології, літературознавстві та ін. Дослідниками висловлювались навіть думки про те, що без прояву несвідомого творчість неможлива. Таким чином, ніби то митець не може поновити відсутність творчої фантазії. Образи виникають і зникають спонтанно [24, с.162].

Наявність в творчості несвідомого наштовхнуло К.Юнга до виділення двох типів творчого процесу – інтравертивного та екстравертивного. Інтравертивний тип творчості пов'язаний з несвідомими домінантами і функціонуванням автономного комплексу в структурі творчої особистості. Цей тип є характерним для художньої сфери творчості. Екстравертивний тип творчості орієнтований на задум, що був свідомо сформульованим, тому творча особистість виступає в ролі активного діяча, суб'єкта творчості. Цей тип є характерним для наукової сфери творчості.

В сфері професійних рішень та наукових відкриттів велику увагу приділяють інтуїції як компоненту творчої уяви. Вважається, що інтуїція проявляється здебільшого в стані натхнення. Деякі автори відносять до інтуїції евристики. Під евристиками розуміють швидкі прийняття рішень. Рішення такого типу приймаються без проміжних ланцюжків логічних висновків. Судження оголошується на базі мінімальної інформації. Часто розрізняють інтелектуальну інтуїцію та почуттєву.

Як відмічав С.Рубінштейн, суттєву роль в кожному творчому процесі грає уява. Він писав: «Особлива сила художньої уяви полягає в тому, щоб створити нову ситуацію не шляхом порушення, а за умови збереження нових вимог життєвої реальності» [78, с.301]. Але ж художня уява, наприклад має місце і в абстрактному живописі, головним критерієм якого є якраз порушення реальності. Уява й творчість тісно пов'язані між собою. Уява формується в процесі творчої діяльності. Створення нових образів – лише

одна з функцій уяви. Виділяють пасивну та активну уяву. В пасивній уяві переважає аутистичне мислення, а логічні зв'язки розірвані. Пасивна уява створює образи, що не пов'язані з волею, з намаганням втілити ці образи в реальне життя. Активну уяву розділяють на відтворюючу та творчу. У різних людей уява проявляється переважно в різних галузях діяльності: художньо-творчій, технічній, науковій.

Л.Вігоцький [13] вважав, що психологія творчості спирається, перш за все на дослідження емоцій. Емоція має здібність підбирати враження або образи, які співзвучні тому настрою, який володіє нами в даний момент. А К.Роджерс [75] відмічав зв'язок творчої направленості особистості з емпатійністю. На його думку, саме емпатійне розуміння є тією необхідною умовою, що сприяє творчості.

Стан творчої напруги та підйому духовних сил має назву натхнення. Характеризується він підвищеною загальною активністю людини та емоційним підйомом. Натхнення сприяє творчій уяві та фантазії. Воно також є своєрідною формою активної уваги.

Отже, виходячи з дослідження базових категорій та понять дослідження творчості, можна зазначити, що до творчості здатні майже всі люди. Але рівень творчих досягнень особистостей, звісно, буде різним. Високі творчі досягнення належать невеликій кількості людей. Зазвичай називають цифру в 10%. Але ж творчий потенціал розглядати можна в вузькому та широкому сенсі. Тому виміряти можна тільки той потенціал, який ми розуміємо в вузькому смислі.

Переважно про творчий потенціал судять по творчим здібностям. Підлітковий вік – важливий вік для формування підвалин емоційної культури, а мистецтво і творчість сприяють успішному розвитку в процесі навчання.

Висновки до I розділу

Визначальними рисами творчої особистості можна назвати: соціальну мобільність, культурно-творчу ініціативу, сприйняття інновацій. В парадигмі

розвиваючої освіти актуалізується роль культури та мистецтва, що реалізується в вихованні духовно збагаченої, творчої особистості. В естетичних концепціях минулого та теперішнього розкривається вплив мистецтва на розвиток людини.

Художня ж творчість пов'язана із задоволенням естетичних потреб особистості, і головним компонентом її є емоційність та переживання «катарсису». Один і той же художній твір по-різному сприймається різними людьми, що витікає із суб'єктивності сприйняття та естетичного смаку. В сфері мистецтва виділяють такий особливий вид творчості, як співтворчість, що пов'язана із сприйняттям глибинного смислового значення твору мистецтва.

Методи колективної творчості пов'язані з спеціальними прийомами організації творчого спілкування. Їх корисно використовувати в колективній роботі з підлітками, оскільки підлітковий вік саме налаштований на соціалізацію, на формування навичок взаємодії із соціумом, при тому що і формування власної думки має важливе значення.

До творчості здатні майже всі люди, але рівень творчих досягнень особистостей є різним. Переважно про творчий потенціал судять по творчим здібностям. Підлітковий вік – важливий вік для формування підвалин емоційної культури, а мистецтво і творчість сприяють успішному розвитку в процесі навчання.

РОЗДІЛ II

ПОТЕНЦІАЛ МИСТЕЦТВА ТА СПЕЦИФІКА ТВОРЧОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В ПІДЛІТКОВИЙ ПЕРІОД

2.1. Значення художнього виховання у становленні творчої особистості початку XXI ст.

XXI століття демонструє потребу в творчих та креативних особистостях, і не тільки в сфері культури та мистецтва, але, наприклад, - в економіці. Все частіше ми чуємо термін «Креативна економіка», яка в багатьох західних країнах стає пріоритетним напрямком розвитку. У культурно-духовній сфері світ перетворюється на глобальну державу, в якій формується глобальна спільнота, глобальна громадська думка, що завдяки посередництву і підсиленню засобами масової комунікації все більше починає впливати на дії урядів і міжнародних інституцій. Культурна глобалізація має на увазі процес виникнення і поширення традицій світових здобутків.

В сучасному світі мистецтво займає «посередницьку», об'єднуючу позицію між практичним та духовним типом відносин. Через розвиток уяви мистецтво, а ширше – художня діяльність взагалі – культивує найкращі форми сприйняття. Якщо уява людини формується в художній діяльності, то потім вона здатна проявитися в будь-якій сфері та професії.

Суттєвою характеристикою роботи особистості над пізнанням себе і оточуючого світу є образ «Я». Навчальна діяльність специфічна саме тим, що її результатом є набуття нового досвіду, а отже і розширення меж самосвідомості. «Освіта за допомогою мистецтва» може стати основною парадигмою для всієї освіти загалом. Саме в такому підході виражається розуміння потенціалу мистецтва в творчому розвитку молодого покоління, оскільки допомагає формувати цілісну людину, звертаючись водночас і до почуттів, і до розуму.

В дослідженнях зарубіжних авторів ХХ ст. переважала думка про те, що алгоритмізація та навчання творчому процесу є неможливими. Про це, наприклад, писав Т.Рібо [74]. Але поступово стала переважати гіпотеза про те, що здатність до творчості можна розвивати. Так, Г.Уолес [112] досліджуючи творчий процес, виділяє його чотири стадії: 1) підготовка, 2) дозрівання, 3) осяяння, 4) перевірка. Подібний метод можна застосовувати до системного навчання творчому мисленню.

Потенціал мистецтва розкривається як складний, багатоаспектний феномен. В його природі закладена єдність пізнавальних, виховних, розвиваючих та комунікативних можливостей. Це дає підстави зробити висновок про актуальність та практичне значення подальшого його розкриття в творчому розвитку молодого покоління.

Творчий профіль особистості можна описати чотирма основними рисами творчості:

- 1) «Генерація ідей» (вільність, оригінальність, інкубація та ілюмінація).
- 2) «Особистість» (допитливість і терпимість до двозначності).
- 3) «Мотивація» (внутрішня, зовнішня та досягнення).
- 4) «Впевненість» (виготовлення, поширення та впровадження).

Майкл Мамфорд зазначив: «протягом останнього десятиліття ми, схоже, дійшли спільної думки про те, що творчість передбачає виробництво нових корисних продуктів» або, за словами Роберта Штернберга, виробництво «чогось оригінального та вартісного». Процес створення оригінального та доречного Пол Торранс описує у зв'язку з творчими здібностями людини, коли у неї проявляється сприйнятливність до проблем, прогалин у знаннях, елементах, дисгармонії, недоліках, тощо. У творчому процесі виявляються труднощі, відбувається пошук рішення, висловлюються припущення чи формулюються гіпотези про недоліки; перевірка та випробування цих гіпотез з можливим коригуванням орієнтована на отримання результату. Відмінність творчості від інновації у тому, що

творчість це виробництво нових та корисних ідей, а інновації – реалізація творчих ідей.

Чинники, що домінують у творчості зазвичай визначають як процес, продукт, людину та місце. Акцент на процесі виявляється у когнітивних підходах, які намагаються описати розумові механізми та методи творчого мислення. Теорії, звернені на дивергентне, а чи не на конвергентне мислення, насамперед є теоріями творчого процесу.

Конвергентне мислення має на увазі прагнення до єдиного та правильного розв'язання проблеми, тоді як дивергентне мислення має на увазі творче генерування безлічі відповідей на поставлену проблему. Орієнтація на творчий продукт показує спроби виміряти креативність творчих ідей, які оформлені як успішні меми.

Науковий інтерес до проблеми творчості проявляється, в першу чергу, в психології та когнітивних науках. А потім вже в таких галузях, як освіта, філософія науки, гуманітарні дисципліни, соціологія, лінгвістика, економіка, мистецтво, економіка тощо.

З еволюційної погляду творчість може бути результатом багатьох років генерації ідей. Оскільки ідеї постійно продукуються, потреба у розвитку породжує потребу в нових ідеях та розробках. В результаті люди створюють та розвивають нові, новаторські та творчі ідеї для розвитку суспільства.

Однією з характеристик творчих людей, за оцінкою деяких психологів, є те, що називається дивергентним виробництвом. Дивергентне виробництво - це здатність людини створювати різноманітні варіанти творчого продукту, і водночас - адекватно реагувати на ситуацію.

Деякі дослідники творчості бачать різницю у типах творчих людей. В основі типологізації можуть бути наступні процеси: пізнавальний процес, направлений на вирішення проблем та розвиток досвіду в галузі їх творчого самовираження.

Аспект мотивації особистості може передбачити рівень творчих здібностей людини. Мотивація впливає з двох різних джерел: внутрішньої

та зовнішньої мотивації. Внутрішня мотивація - це внутрішнє прагнення людини брати участь чи інвестувати внаслідок особистого інтересу, бажань, надій, цілей тощо. Творчі люди, як правило, більш відкриті для нового досвіду, більш впевнені в собі, амбітніші, приймають себе такими, які вони є, імпульсивні і цілеспрямовані.

При вивченні історій про розвиток та становлення творчих особистостей, часто виявляються їх загальні риси, умови життя, оточення. Зазвичай, творчих людей підтримували батьки, більшість з них виявляли цікавість до своєї сфери інтересів в ранньому віці. У більшості з них був дуже мотивуючий і кваліфікований наставник. Часто сфера, яку вони обирали, була відносно невідомою, що дозволяло їх творчості більше виражатися з меншою кількістю перешкод. Більшість виключно творчих людей присвячували майже весь свій час та енергію своїй справі, і приблизно через десять років вони здійснювали творчий прорив. Їх життя було відзначено винятковою самовіддачею і процесом завзятої праці та досягнень у результаті неабиякої рішучості.

Отже, зосередженість на рисах творчої людини враховує загальніші інтелектуальні звички, такі як відкритість, рівні мислення, автономія, досвід, дослідницька поведінка і так далі. При акценті на локації до уваги беруться обставини, в яких творчість процвітає: ступінь автономії, доступ до ресурсів та характер «гейткіперів». Творчий спосіб життя зазвичай характеризується невідповідним ставленням і поведінкою, а також гнучкістю.

Творчість супроводжує людину все життя, однак її розвиток в підлітковому віці є винятковим. Діти та підлітки внутрішньо більше мотивовані на пошук інформації, тож здебільшого виявляють творчий підхід.

2.2. Психолого-педагогічні особливості підліткового періоду.

Треба зазначити, що підлітковий вік, як особливий період в житті людини, відносно недавнє соціокультурне утворення. Воно обумовлене

промисловою революцією та введенням систематичної шкільної освіти. Ці зміни привели до відстрочення виконання дитиною дорослих функцій та значно збільшили період її залежності. Межі цього періоду задаються рівнем соціально-економічного розвитку суспільства і конкретними обставинами життя дитини. Підлітковий період - риса індустріального суспільства, яке створює сходинку між становищем дитини та дорослого. Першим виділив підлітковий вік як період становлення самостійності та самосвідомості Ж.Ж. Руссо.

Підлітковий вік вважається найскладнішим як для батьків, педагогів, так і для самого учня. Цей вік описується як перехідний, переломний, критичний, важкий. Ламаються та перебудовуються попередні ціннісні структури та відношення дитини до самої себе і до світу та розвиваються процеси самовизначення та самосвідомості. Кардинальні зміни стосуються мотивації. З мотиваційною сферою пов'язаний моральний розвиток школяра.

В підлітковому віці формується емоційна культура, як відмічає П.Якобсон, вона включає в себе наступні риси: 1) емоційний відгук на творчість, мистецтво, суспільне життя, 2) розвиток здібності розуміти й цінувати почуття інших людей, 3) здібність співчувати почуттям інших людей, 4) вміння розділяти свої переживання з близькими, почуття відповідальності за свої переживання перед собою та оточуючими [107].

В підлітковому віці формується критичне мислення. Стратегії виховання творчих здібностей у дітей починаються з того, що батьки знайомлять їх з різноманітними заняттями для стимулювання інтересу. Особливо важливими є вміння «моделювати», критичне мислення та сприйняття плюралізму думок.

Стратегії розвитку творчих здібностей учнів починаються тоді, коли вчителі розуміють та здатні навчати різних підлітків. Тобто готові враховувати всі індивідуальні особливості дітей.

Творчість «розквітає» в підлітковому віці через бунтарський характер. Коли підлітки сумніваються в авторитеті і намагаються знайти альтернативне

рішення, поза визначених і передбачуваних, вони пробують нові способи та підходи і до свого власного життя. Чим більше підліток намагається вирішити проблеми, тим швидше розробляє стратегії для виживання.

Читання – одна зі стратегій, яка стимулює уяву учнів і надихає на творчість. Чим більше учні читають, тим більше ідей та перспектив відкривається перед ними.

Підлітковий період - це вік від 10 до 15 років. У цьому віці йде активна перебудова організму підлітка, зумовлена прискореним фізичним розвитком і статевим дозріванням. Підлітковий вік є бурхливим в емоційному, гормональному та когнітивному аспектах. Розуміння особливостей цих трьох складових в розвитку дитини має сприяти розвитку творчих здібностей.

Когнітивна гнучкість і допитливість збільшують ймовірність того, що дитина продемонструє свої творчі здібності та буде розвивати свою особистість.

Особливістю підліткового віку є та обставина, що зовні дитина виглядає більш довершеною ніж її внутрішні особливості. У більшості реакцій і можливостей вона залишається дитиною, яка потребує лагідності, уваги, умовної реальності гри. У підлітка пробуджується самосвідомість, його почуття гідності болісно загострене. Він активно переоцінює знайоме і звичне, прямолінійно висловлює свою думку, яка часто є категоричною і безкомпромісною.

Сприйняття підлітком критичних ситуацій також відрізняється особливою гостротою: оцінка його якостей, гідності, втрата батьками авторитету, вчинки друзів. Всі такі ситуації можуть підштовхнути підлітка до девіантної поведінки; він може бути грубим, агресивним, замкнутим, здійснювати небезпечні для себе та інших дії.

Л.Виготський [13] розглядав підлітковий вік як сукупність умов, які надзвичайно схильні до впливу різних психотравмуючих чинників. Найсильнішими з них є негідна поведінка батьків або конфліктні взаємини між ними, виявлення у них недоліків, які з точки зору підлітка принизливі.

Підлітка травмує їх недовіра та неуважне ставлення до нього. Такі моменти не просто ускладнюють виховну роботу, вони іноді роблять її практично неможливою.

Е.Штерн [104] розглядав підлітковий вік як необхідний етап формування особистості. На його думку, цей вік відрізняє не тільки особлива спрямованість почуттів і думок, ідеалів і прагнень, але також особливий образ дій. За словами Штерна, підліток знаходиться на переході від дитячої гри до серйозної відповідальної діяльності; етап характеризує поняття «серйозна гра». Проби себе в професії, або заняття спортом можуть бути прикладом такої «серйозної гри».

Д.Ельконін пропонує концепцію, в якій підлітковий вік, як новий період, - новоутворення діяльності попереднього періоду. Відбувається переклад спрямованості на світ, на самого себе. Підлітку треба зіткнутися з дійсністю, щоб отримати відповідь на питання «Хто я?».

Ідеал підлітка зазвичай складається з якостей і достоїнств інших людей. Образ виходить суперечливий, так як окремі риси однолітків і дорослих не дуже добре поєднуються в одній особі. Можливо, цей конфлікт є причиною додаткових страждань підлітка.

Попри важливе місце батьків на цьому етапі розвитку підлітка, типовою для їх відносин є ситуація конфлікту, з проявами впертості, брутальності та агресії. Підліток прагне затвердити свої місце та роль у світі дорослих, вимагає відповідного ставлення до себе. Якщо батьки будуть спроможні змінити своє ставлення до підлітка, їхнє спілкування може стати продуктивним.

Батькам потрібна роль старшого друга; відкритість у спілкуванні є важливою умовою нормального розвитку особистості. Позитивним моментом буде включення підлітка в спільну діяльність на основі єдності інтересів. У процесі такої діяльності виникають спільні переживання та довірчі відносини.

Соціальна ситуація розвитку підлітка - це особлива позиція підлітка в системі відносин спільноти; з дитячого положення залежно в цьому середовищі відбувається перехід до самостійного життя. Коли підліток виходить з під батьківської опіки, він зазвичай зустрічає з боку батьків опір. Якщо підліток активує прагнення до самостійності, батьки реагують ще більш жорстким контролем.

Фізіологічний розвиток цього віку призводить до того, що між підлітками протилежних статей виникають сексуальні потяги. Ці перші сексуальні контакти дуже впливають на все подальше інтимне життя підлітка.

Потрібно брати до уваги, що провідною діяльністю в підлітковому віці є інтимно-особистісне спілкування. У цьому тихому середовищі формуються ідеї, погляди, принципи, життєві цілі, правила поведінки. У процесі цієї діяльності моделюються реальні суспільні відносини, які забезпечують підлітку можливість увійти в активне життя суспільства.

Входження в активне життя суспільства відбувається під рясним потоком інформації, враження потребують різноманітності, темп переживань прискорюється. У цей період активно розвиваються такі пізнавальні процеси, як уявлення, пам'ять, мислення, мова. Між тим такий процес, як отримання освіти стає важким.

У. Найссер відзначає такі особливості мислення в підлітковому віці [104]:

- підліток освоює все розумові операції на логічному рівні;
- окремі розумові операції перетворюються в єдину цілісну структуру;
- аналіз абстрактних ідей, пошук помилок та логічної протирічності в абстрактних судженнях.

Через здатність до міркування підлітки проявляють більш глибокі та узагальнені погляди; у підлітка відбувається, обумовлене інтелектуальним розвитком, становлення світогляду.

Пам'ять у підлітка розвивається у всіх видах: словесно-логічна, довільна, механічна, логічна. При зниженні продуктивності мимовільного запам'ятовування, збільшується продуктивність запам'ятовування опосередкованого.

Особливістю розвитку читання у підлітків в цей період є розвиток здатності декламувати прочитаний матеріал напам'ять. Змінюється монологічне мовлення підлітків, з'являється здатність до самостійної підготовки публічного виступу, вести міркування, висловлювати твердження та аргументувати їх. Письмова вдосконалюється від викладу до самостійного твору на задану або вільну тему.

Уява - неодмінна (умова) частина психічного життя підлітка. Л.С. Виготський припустив, що фантазія підлітка - це гра, яка переросла в фантазію. Фантазія, яка є продуктом уяви, змінює образ реальності, сприйнятий свідомістю. Фантазії підлітка виконують компенсаторну функцію: незадоволені потреби та бажання реального життя реалізуються у світі фантазій. Фантазія приносить заспокоєння, знімає напруженість і усуває внутрішній конфлікт.

І.Кон виділив наступні новоутворення підліткового віку [104]:

- почуття зрілості;
- розвиток самосвідомості, формування ідеалу особистості;
- схильність до рефлексії;
- інтерес до протилежної статі, статеве дозрівання;
- підвищена збудливість, часта зміна настрою;
- особливий розвиток вольових якостей;
- потреба в самоствердженні та самовдосконаленні в діяльності, що має особистий сенс;
- самовизначення.

У формуванні вольових якостей підлітка є деяка послідовність: спочатку розвиваються основні фізичні та динамічні якості (сила, швидкість реакції, швидкість), а потім розвиваються якості, пов'язані зі здатністю

витримувати тривалі навантаження (терпіння, витривалість, витримка і наполегливість). Пізніше інших формуються складніші вольові якості, такі як концентрація уваги, зосередженість і працездатність.

Самовизначення підлітка відбувається через ціннісний зміст його діяльності, через оцінку інших людей і вибірковість у відносинах, самооцінку, коло спілкування. У підлітковому віці починають проявлятися організаторські здібності, підприємливість, діловитість, вміння налагоджувати потрібні контакти, вести переговори, розподіляти обов'язки. Ці якості розвиваються в будь-якій сфері, в яку втягнутий підліток, від гри до громадської діяльності та шкільного бізнесу. До кінця підліткового віку процес самовизначення добігає кінця, а ряд корисних навичок і умінь виявляється цілком сформованим.

2.3. Формування критичного та дивергентного мислення в підлітковому віці.

Під критичним мисленням розуміють здатність до аналізу інформації в логічній формі, яка дозволяє будувати обґрунтовані судження, знаходити рішення і використовувати результати як у звичних, так і в нестандартних ситуаціях.

Критичне і творче мислення мають глибокий зв'язок: брак першого обумовлює брак другого. Нещодавно в КНР було проведено дослідження, яке було покликане цю залежність визначити в цифрах.

У дослідженні взяли участь 563 студента. На першому етапі оцінювався рівень критичного мислення за допомогою тесту Уотсона-Глейзера. Респонденти, які брали участь в експерименті, навчалися в музичних вишах за спеціальностями композиції та аранжування. В ході експерименту були сформовані три групи: респонденти з низьким рівнем критичного мислення (перша група), респонденти з середнім рівнем критичного мислення (друга група) і респонденти з високим рівнем

критичного мислення (третя група). На другому етапі респонденти повинні були написати серію невеликих творів: 30 тактів з розміром $\frac{3}{4}$ - вальси у мажорі та мінорі. Отримані композиції оцінювали професора з різних університетів Китаю, щоб визначити творчий потенціал в написанні мелодій. Отримані результати, проаналізовані за допомогою двохвибіркового тесту Стюдента для незалежних змінних, показали, що респонденти з високим рівнем критичного мислення мали найвищий рівень креативності (близько 80% і більше), в той час, як респонденти із середнім і низьким рівнем критичного мислення отримав майже настільки ж низькі результати.

У статті є така ремарка: “Слід зазначити, що поняття «креативність» і «автентичність» абстрактні та досить суб'єктивні. З огляду на складність оцінки робіт з цієї точки зору, вчителі пройшли усне опитування, в якому від них було потрібно дати визначення слову «креативність». Як показали результати, ця задача була важкою для більшості вчителів, але вони з нею впоралися досить успішно. Більшість вчителів використовували епітет «ні на що не схожий» або «особливий» [8].

Технології розвитку критичного мислення, як правило, включають: фазу активізації пізнавальної діяльності через виклик, фазу осмислення отриманої інформації, фазу систематизації та інтерпретації.

Перед тим як перейти до розгляду проблеми критичного мислення, зробимо кілька загальних зауважень.

Здатність до мислення дає можливість людині відкривати закономірності світу, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки як у природному, так в суспільно-історичного життя, розуміти особливості поведінки інших людей і створені іншими людьми символи.

Наше мислення за допомогою аналогії та дедукції може отримувати знання про об'єкти, їх властивості та відносини, які не можуть бути безпосередньо чуттєво сприйняті.

У розвитку дітей молодшого шкільного віку розвиток мислення займає найважливіше місце. Однією з головних характеристик мислення в цьому

віці - високі темпи розвитку; інтелектуальні процеси залучені в якісні й структурні перетворення. У дошкільному віці почався перехід до словесно-логічного мислення від наочно-образного, а тепер цей перехід завершується. Дитина починає мислити пов'язано і послідовно, вона використовує логічні операції. Але поки це не формально-логічне мислення - міркувати таким чином дитина ще не готова.

Серед новоутворень в мисленні молодшого школяра: внутрішній план дій, здатність до інтелектуальної рефлексії, формування наукових понять, організація конкретних операцій та висока розумова продуктивність. Відбувається розвиток всіх трьох форм мислення: судження, поняття, умовивід. У процесі навчання дитина здатна опанувати наукові поняття.

В розширенні знань і розвитку здатності судження важливу роль відіграє установка на істинність. Умовивід виникає в процесі розчленування того, що є дійсно, від того, що мислиться. Таким чином, дитина розглядає свої висновки як припущення, яке вимагає перевірки. Розвиток мислення дитини значною мірою обумовлює навчальний процес. Зокрема, процес повідомляє форми, в яких відбувається засвоєння знань; він забезпечує розвиток теоретичного мислення і задає умови для орієнтації в житті та навчанні.

У підлітковому віці в розумовій діяльності відбуваються істотні зміни: рівень систематизації мислення зростає, мислення стає більш зрілим. Співвідношення конкретно-образного мислення та абстрактного зсувається в бік абстрактного. На цьому етапі у підлітка з'являється важливе новоутворення: критичність. Підліткові мало слідувати авторитету наставника або книги, він прагне знаходити свою думку, висловлює заперечення і проявляється в суперечках.

Для розвитку творчого мислення найсприятливішим вважається середній вік. Настає найбільш активна фаза розвитку психічних властивостей - сенситивний період. Щоб не втратити його можливості, перед учнями

потрібно ставити проблеми, мотивувати їх знаходити аналогії, головне, подібне і відмінне, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки.

Розвиток мислення проявляється у змінах мови: підліток прагне правильно використовувати слова, визначення, обґрунтовувати міркування. Він мислить більш образно і виразно, його висловлювання часто мають складну синтаксичну структуру. Його особистість перебуває в інтенсивному соціальному і моральному становленні: він відчуває моральні принципи, ідеали, практикує оцінювальні судження. Його світогляд в русі, система не має стійкості, легко руйнується своїми протиріччями та контраверсіями навколишнього середовища. Тому, важливо правильно організувати виховання: розвиток особистості обумовлює отриманий моральний досвід.

Соціальну і моральну складову поведінки підлітків значною мірою задають почуття. Якщо у молодших школярів почуття проявляються імпульсивно, то в середньому віці почуття навмисні та інтенсивні; вони проявляються бурхливо, нерідко афективно. Тому психологи та педагоги цей вік розуміють як кризовий. Спалахи гніву, упертість, відхід у себе - особливості цього періоду, які необхідно враховувати.

До навчальних предметів старшокласники демонструють вибірковий інтерес. Прагматичне ставлення, вибір знань, які є значущими для успіху в житті - характерна риса сучасного учня випускних класів. Цей момент багато в чому визначає поведінку. Його сприйняття цілеспрямовано, увага характеризується стійкістю і довільністю, а пам'ять організована логічно. Здатність до високих рівнів абстрагування та узагальнення набуває виражені критичні риси. Вони усвідомлюють необхідність розуміння навколишнього середовища і процесів суспільного життя, намагаються знайти доступ до суті речей. Для чистоти експерименту і для забезпечення вірної оцінки вони прагнуть використовувати свою точку зору, яка часто не відповідає загальноприйнятій. У цьому віці самостійність в мисленні, яка необхідна особистості для самоствердження, має вирішальне значення. Ця потреба

часто зустрічає нерозуміння дорослих, які з легкістю відкидають незрілі та односторонні судження підлітків. І це є передумовою конфліктів.

Мислення має дві стадії розвитку: перша - допоняттєва, друга - поняттєва.

Перша стадія характеризує тип мислення дитини до 5 років. Таке мислення байдуже до суперечностей, пов'язує все з усім (синкретизм), переходить від часткового до іншого часткового без звернення до загального (трансдукція), не знає кількості.

Поняттєве мислення починається з встановлення подібності та відмінності в процесі маніпуляцій з предметами та остаточно формується до старшого шкільного віку.

Мислення як процес відбувається в наступних основних формах: перша форма оперує з поняттями, судженнями та висновками, друга пов'язана з рішенням розумових завдань.

Нарешті, переходимо до розгляду критичного мислення.

Проблемам розвитку критичного мислення приділяється підвищена увага, тому в наукових джерелах в залежності від підходу авторів зустрічаються різні його визначення. Джуді А. Браус і Девід Вуд [8] його визначають як «розумне рефлексивне мислення, сфокусоване на вирішенні того, у що вірити та що робити». Людина, коли мислить критично, намагається усвідомити своє власне «я», і при цьому бути неупередженою і логічною, вона намагається зрозуміти точки зору інших. Тобто, критичне мислення, передбачає збалансований розгляд і логічне міркування, прагнення до об'єктивності, яка може спонукати відмовитися від власних упереджень. Критичне мислення спонукає творчу здатність до генерації нових ідей і приймає до розгляду нові можливості.

Автори виділили суттєві характеристики, або навички такого мислення:

Навички, які виявляють:

- проблеми, які містяться в новій інформації, явні та приховані;
- цілі та напрямки вивчення нової інформації.

Навички, які дають дані:

- моніторингу за допомогою однієї або більше сенсорних систем;
- для визначення питань подальшого пошуку інформації.

Навички запам'ятовування:

- з перетворенням в код для зберігання інформації в довгостроковій пам'яті;
- з витягом і відновленням інформації з довготривалої пам'яті.

Навички організації:

- яка виявляє подібності та відмінності об'єктів;
- яка позначає та групує об'єкти за їх ознаками;
- яка презентує нову інформацію.

Навички аналізу:

- з ідентифікацією компонентів і атрибутів: визначенням структурних одиниць основних ідей, які дає нова інформація;
- з ідентифікацією понять і відносин: виявленням причинно-наслідкових зв'язків;
- з ідентифікацією ключових ідей: ідентифікацією задає елемент; ієрархією, яку задає повідомлення;
- з ідентифікацією логічних помилок і похибок та виявленням можливості коригування.

Навички створення:

- висновків з резюмуванням інформації або ідей;
- забезпечених інформацією прогнозів щодо наслідків і подій [8].

Критичне мислення відкрито всієї нової інформації, яка лягає на попередній розумовий досвід, це мислення рефлексивне, оцінне. Оскільки творче і критичне мислення працюють у зв'язці вони приймають догм.

Заохочуючи дітей до досвіду критичного мислення, вчителі тим самим розвивають в дітях здатність до самостійного навчання і пошуку нової інформації й відкриття можливостей. Школярі, для навчання яких застосовували методики з постановкою проблем, надалі виявлялися більш

здатними в розв'язанні складних задач. Практикувати розвиток критичного мислення можна і в колі сім'ї розглядаючи таке банальне питання, як організація вихідного дня. Надалі досвід може стати в пригоді при розгляді більш істотних проблем і в більш важливій життєвій ситуації.

Побудова логічних умовиводів, прийняття обґрунтованих рішень, здатність до перегляду свого судження - це компетенції критичного мислення. Критичне мислення передбачає оцінювання; воно оцінюється також власні результати. Критичне мислення здатне дати оцінку ходу міркування, його прихованих мотивів та виявити фактори, що залишилися непоміченими у час розгляду питання. Критичне мислення найбільш потрібно при вирішенні актуального конкретного завдання, тому його називають спрямованим мисленням.

Види розумової діяльності, які не мають конкретної мети до критичного мислення не відносяться. Наприклад, не належать мрії, сни, мислення, яке породжене нашими регулярними звичками.

Критичне мислення не виникає як ефект, як автоматичний побічний результат навчання; воно вимагає систематичних зусиль з виховання мислення. Щоб учень міг свідомо розвивати своє критичне мислення, йому потрібно досить велика кількість проблемних прикладів з різних сфер його життя.

Для формування свого критичного мислення потрібні певні якості; Д. Халперн [8] відзначає наступні:

- Організованість. Думки часто не дотримуються порядку, є хаотичними. Потрібна звичка до вибудовування послідовності викладу.
- Гнучкість. Учень повинен вміти брати паузу перед винесенням відповідного судження, він повинен зрозуміти думку іншого.
- Наполегливість. Важкі завдання повинні викликати напруження розуму, а не бажання відкласти їх на потім; опір матеріалу якісно покращує здібності.

- Здатність визнавати помилки. Критичний розум не триматиметься своїх хибних рішень, він зробить висновки та продовжить навчання.
- Усвідомлення. Учень повинен бути здатний відстежити шлях своїх міркувань, побачити себе у своєму розумовому процесі.
- Добра воля. Оскільки прийняті рішення потребують інших людей, учень повинен вміти знаходити компроміс.

Цінність розвитку критичного мислення підлітка полягає в:

- більш ефективному засвоєнню інформації;
- мотивації інтересу до процесу навчання;
- здатності мислити критично;
- відповідальному ставленні до освіти та життя;
- розвитку здатності до співпраці з іншими;
- зміні якості освіти;
- намірі продовжувати своє навчання.

Методи розвитку критичного мислення спрямовані на:

- створення відкритої навчальної атмосфери, яка передбачає відповідальне співробітництво;
- застосування системних методик, які активізують здатність критичного мислення та мотивує самостійність в процесі навчання;
- надання учням необхідних практичних засобів, які дозволять їм аналізувати свою розумову діяльність;
- розвиток компетенцій наставника: вчителі можуть стати джерелом цінної інформації для своїх колег.

Технології розвитку критичного мислення передбачають створення рівних партнерських відносин в спілкуванні й конструюванні досвідченого знання. Учитель не є головним та єдиним джерелом знань, а є модератором спільного цікавого пошуку.

Особливість цих педагогічних технологій в тому, що учень сам конструює процес свого навчання: він має конкретні та реальні цілі, сам

відстежує хід навчання, сам намічає кінцевий результат. Ця стратегія також орієнтується на вдумливу роботу з інформацією.

Критичне мислення визначає вміння до спостереження, узагальнення, порівняння, встановлення зв'язків, міркування за аналогією, виявлення причин з метою прогнозування ситуацій. Воно - раціональний та творчий підхід при розгляді всіх питань.

Е. Бінкер, Е. Мартін і К. Едамсон [8] виділили такі показники критичного мислення.

Афективні:

- мислення самостійне;
- розуміються соціоцентричні та егоцентричні мотиви;
- судження характеризуються неупередженістю;
- є бачення зв'язку переконань і почуттів;
- поспішні судження стримуються;
- мислення сміливе;
- мислення сумлінне;
- мислення наполегливе в рішенні інтелектуальних завдань;
- міркування впевнені.

Макрокогнітивні:

- узагальнення без спрощення;
- включення аналогічних ситуацій з осмисленням нового контексту;
- збільшення поля зору: різнобічний розгляд питань, залучення інших аргументів і гіпотез;
- ясність вираження положень, переконань, висновків;
- ясна манера викладу з продуманим вибором слів;
- розробка критеріїв оцінки: визначеність в базових цінностях і нормах;
- оцінювання надійності інформації;
- ґрунтовність мислення, акцентування значущих моментів;
- аналізуються аргументи, пояснення, переконання і гіпотези;
- прийняття конкретних рішень;

- здатність до оцінки вчинків і ліній поведінки;
- критичне ставлення до сприйняття тексту: розкриття суті та критична оцінка прочитаного;
- ведення діалогу «без слів», або - критичне слухання;
- встановлення сутнісних зв'язків предметів;
- здатність до «сократичної бесіди», тобто, знаходити порозуміння через діалог з партнером;
- здатність до міркування через діалог при оцінці поглядів, підходів, гіпотез.

Мікрокогнітивні:

- протиставлення реального та абстрактного;
- критична точність висловлювань;
- аналіз і оцінка пропозицій;
- аналіз і оцінка висновків;
- здатність виокремлювати потрібну інформацію під час розгляду конкретного питання;
- логічність і послідовність в поясненнях, умовиводах та припущеннях;
- оцінка обґрунтованості висловлювань;
- здатність бачити нелогічність міркувань;
- здатність аналізувати прямі та непрямі наслідки дій або подій.

Не всі із зазначених показників є винятковим привілеєм критичного мислення, однак, критичне мислення передбачає їх наявність.

Є необхідність вказати місце критичного мислення серед інших типів мислення. Мислення прийнято класифікувати в декількох категоріях.

Класифікація відносно психічних процесів:

- Наочно-дієве мислення. Характеризує мислення дітей до 1,5 років; мислення пов'язане з маніпуляціями в предметному середовищі.
- Конкретно-предметне мислення. Характеризує розвиток у віці від 1,5 до 7 років; дитина вирішує завдання за допомогою реального предмета.

- Абстрактно-логічне мислення. Формується з 7 років; мислення за допомогою предметів, яких немає в природі: абстракціями та категоріями.

Класифікація за результатами мислення:

- Репродуктивне мислення. Це мислення характеризується засвоєнням інформації для її подальшого відтворення.
- Творче мислення. Це мислення знаходить в проблемній ситуації принципово нове рішення, дає нові ідеї та робить відкриття. Це мислення яке створює.

Класифікація за рівнем психічних процесів:

- Інтуїтивне мислення. При цьому типі мислення завдання постає в нерозчленованому вигляді, як комплекс; людина не може перевірити обґрунтованість висновку.
- Аналітичне мислення. Завдання має складові, воно може бути проаналізоване; рішення приймається на основі логічного висновку.

Інші види:

- Алгоритмічне мислення. Власне, це системний підхід до вирішення завдань. Поняття описує дві сторони проблеми: перша стосується визначення чужого алгоритму, друга - до створення свого. Для взаємодії з системою потрібно розуміти її будову; без цього неможливо вмонтувати свій алгоритм.
- Альтернативне мислення. Це здатність до утримання кількох «власних» думок, які можуть не відрізнятися перевагами; здатність вибрати з них вірне для даного випадку з усіх можливих.
- Дивергентне мислення. Таким мислення називають здатність до генерації різних рішень для одного набору даних.
- Концептуальне мислення. Під таким мисленням мають на увазі методологію аналізу та проектування складних систем. Підхід використовує вкрай обмежене коло понять, кожне з яких проходить

ретельний відбір; таким досягається необхідна для підходу висока дисципліна.

- Критичне мислення. Це аналізує розумова система, яка розглядає речі та події з формулюванням обґрунтованих висновків і дозволяє обґрунтувати оцінки, інтерпретації, а також коректно застосовувати отримані результати в ситуаціях.
- Наочно-образне мислення. Передбачає наочне уявлення ситуації з образним вирішенням завдань. Тобто, воно оперує образами складових її предметів, але реальні практичні дії при цьому не виконуються.
- Нестандартне мислення. Під нестандартним мисленням мають на увазі здатність знаходити будь-які рішення в будь-яких ситуаціях.
- Стратегічне мислення. Це практики, орієнтовані на досягнення успіху в грі або іншій діяльності з використанням певної стратегії.

Завдання педагогіки в тому, щоб залучити учня до вирішення пізнавальних проблемних завдань, дати йому можливість реалізувати свої претензії на зрілість. Розв'язання конкретної проблеми спонукає підлітка пропонувати, обговорювати та обґрунтовувати свої погляди та ідеї. Педагогу важливо показати, що думки підлітка мають значення.

Розглянемо приклад технологій розвитку критичного мислення учнів початкових класів. В даному прикладі технологія застосовується при вивченні природознавства.

Перша фаза: виклик. Учня пропонується актуалізувати отриману раніше інформацію, висловити свою думку, зафіксувати його, поставити питання, сформулювати цілі. Прийоми першого етапу:

- визначення відомого, складання списку;
- розповідь-версія з ключовими словами;
- правдиві та помилкові твердження («ви вірите?»);
- порушені логічні ланцюжки;
- кластери;
- мозковий штурм;

- скарбничка ідей.

Друга фаза: осмислення. Учні читають текст, слухають, фіксують інформацію, якщо вона нова, відстежують своє розуміння предмета, виявляють відповіді на раніше поставлені запитання, відзначають неясне, готуються до обговорення матеріалу. Прийоми другого етапу:

- маркування тексту INSERT;
- таблиця «тонких» і «товстих» питань;
- бортовий журнал;
- кубик;
- робота в групах «Зигзаг»;
- денотатний граф;
- таблиця «Знаю - Хочу дізнатися - Дізнався»;
- таблиця «Спостерігаю - Питаю - Відповідаю».

Третя фаза: рефлексія. Учні повинні співвіднести нову і раніше відому інформацію, висловити свою думку, відповісти на питання, оцінити свій шлях до розуміння, запропонувати нові ідеї, сформулювати нові питання, простежити як розвиваються їхні уявлення від фази виклику до фази рефлексії. Прийоми третього етапу:

- сінквейн (п'ятивірш, «білий вірш»);
- перехресна дискусія;
- повернення до правдивих та помилкових тверджень;
- відповіді на поставлені питання;
- закінчи речення;
- рефлексивні питання.

При виборі технології для розвитку критичного мислення в початковому шкільному віці, потрібно враховувати особливості змісту навчального предмета. В даному прикладі природознавство було обрано тому, що воно передбачає не тільки осмислення уроку в класі, але і діяльність учнів у навколишньому природному середовищі.

Дж. Гілфорд [15] розділив мислення на конвергентне та дивергентне. Дивергентне мислення пов'язане з породженням багатьох рішень на основі однозначних вихідних даних. Воно є основою творчості. Конвергентне мислення пов'язане зі знаходженням одного правильного рішення за багатьох умов. Дж. Гілфорд виділяв 16 інтелектуальних здібностей, які характеризують креативність. Серед них: семантична гнучкість (здатність виявляти основну якість об'єкту і запропонувати новий спосіб його використовувати), образна адаптивна гнучкість (здатність змінити форму стимулу таким чином, щоб побачити в ньому нові ознаки і можливості для використання), семантична спонтанна гнучкість (здатність продукувати різні ідеї), оригінальність (здатність продукувати асоціації, нестандартні відповіді), допитливість (чутливість до зовнішніх проблем), здатність до розробки гіпотези, «іррелевантність» (логічна незалежність реакції від стимулу), фантастичність (повна відірваність відповіді від реальності при наявності логічного зв'язку між стимулом та реакцією).

Дж. Гілфорд [15] об'єднав ці здібності під загальною назвою дивергентного мислення, яке проявляється тоді, коли проблема ще тільки повинна бути виявлена, сформульована і коли не існує попередньо прописаного способу рішення (на відміну від конвергентного мислення, що орієнтується на відоме рішення проблеми).

Пізніше Дж. Гілфорд [15] зупинився на шести параметрах креативності:

- здібність до виділення та постановки проблеми
- «швидкість думки»
- оригінальність
- гнучкість
- здібність вдосконалювати об'єкт, додавати деталі
- здібність вирішувати проблеми, тобто здібність до аналізу й синтезу.

Отже, Дж. Гілфорд розглядав креативність (дивергентне мислення) як загальну творчу здібність. Критичне і творче мислення мають глибокий зв'язок: брак першого обумовлює брак другого

2.4. Інтегративний підхід як фундамент побудови концепції творчого розвитку підлітків.

Завдання естетичного виховання підлітків вирішуються через інтегративний підхід, який включає інші види виховання - моральне, розумове, фізичне, професійне. Під інтегрованим навчанням розуміють сукупність взаємопов'язаних і послідовних дій педагога та учня. Таке навчання спрямоване на формування цілісної картини світу дитини на основі загального принципу поєднання навчального матеріалу різних предметних областей.

Моделі організації естетичного виховання знаходять основу в змістовній інтеграції та характеризуються такими моментами:

- включають моральний компонент як основний орієнтир у вихованні естетичної культури особистості;
- міжпредметна інтеграція відбувається шляхом визначення і використання потенціалу їх естетичного змісту;
- включає міжособистісну інтеграцію в процесі діалогічної взаємодії педагога та учня;
- розглядає розвиток особистості як процес внутрішньоособистісної інтеграції основних компонентів естетичної культури.

Отже, базовою особистісною якістю є моральність. Гуманність є її складовою. Особистість правомірно характеризувати як системне утворення, яке набуває індивід в процесі предметної діяльності та у спілкуванні; це характеристика його включення в соціальні відносини.

Процес формування та інтеграції якостей в систему у молодшого школяра здійснюється поступово з ускладненням як структурних, так і змістовних компонентів. В цей процес потужно виділити такі закономірності:

- формування складних моральних якостей відбувається з раніше сформованих та менш складних;
- кількість моральних рис, які необхідно виховати, поступово зменшується;
- споріднені за змістом якості об'єднуються.

Це розуміння має велике значення при організації виховного процесу, розвитку гуманності у молодших школярів. Перш ніж приступити до виховання гуманності як моральної якості, вчителю потрібно визначити її структуру та направити свої педагогічні зусилля на її формування та інтеграцію.

Гуманність слід розглядати як окрему моральну якість, яка сама є інтегративним психічним утворенням, яке включає такі якості як розуміння норм моралі, гуманні почуття доброти, співпереживання, співчуття, милосердя, чуйності, справедливості, жалості, а також повсякденну моральну поведінку. Таким чином, гуманність представляє структуру пізнавальних, емоційних і поведінкових компонентів.

Важливою категорією в практиці виховання гуманності є поняття «гуманні почуття». Як і інші почуття, гуманні почуття можуть розглядатися у двох сенсах. По-перше, гуманні почуття проявляються в переживаннях. Переживання - перший момент зміни емоційної сфери; щоб стати стійким емоційним ставленням, тобто почуттям, переживання повинно повторюватися, набуваючи особистісне значення. По-друге, гуманні переживання переходять в стійкі психічні стани, які виражаються як відношення до зовнішнього та характеризують особистість. Гуманні почуття стають спонукальною основою дії, вчинку, мотивом поведінки.

Проблема виховання гуманності має своїми аспектами: по-перше, єдність навчання і виховання; по-друге, використання в процесі навчання і

виховання міжпредметних зв'язків; по-третє, принцип спадкоємності в знаннях; по-четверте, успішну реалізацію функції вчителя.

Змістовна сторона педагогічного процесу обумовлює взаємозв'язок та єдність виховання та навчання в методах, формах та результатах. Органічна єдність цілей і завдань виховання і навчання проявляється в тому, що вони дають єдину систему поглядів, переконань, ідеалів, знань, умінь і навичок, що визначають поведінку особистості. А зміст поза навчальної виховної діяльності виступає як знання, що компенсує та синтезує, яке зводить знання отримані з різних предметів.

Сутність використання міжпредметних зв'язків полягає в органічному поєднанні найвеличніших ідей, фактів, узагальнень суміжних і споріднених наук за допомогою одного навчального предмета. Виходячи з цього, можна сказати, що будь-який досліджуваний в школі предмет за умови інтегрованого навчання може дати позитивний результат.

Під аспектом спадкоємності розуміється взаємодія історико-педагогічного досвіду і сучасних знань для збереження і розвитку кращих педагогічних традицій, а також зв'язок теорії й практики навчально-виховного процесу.

Педагогічна майстерність вчителя, його методичні вміння та навички значною мірою визначають результат виховання гуманності в учнях молодших класів. Цілісність навчально-виховного процесу реалізується через комплексне виконання педагогом таких функцій: діагностичної, компенсаторної, орієнтаційно-прогностичної, організаторської, конструктивно-проектувальної, інтегруючої, емоційної, комунікативно-стимулюючої, аналітико-оціночної.

Вихованню гуманності в процесі діяльності та спілкування, сприяють методи стимулювання, зокрема емоційні: змагання, гра, такі методи як проблемно-пошуковий, емоційно-образний і суспільно-оціночний.

Через активізацію емоційної сфери молодші школярі найкраще входять в практичний досвід, який синтезує діяльність, емоційно-ціннісне наповнення процесу, співпраця-співтворчість. Можуть бути запропоновані проблемно-

пошукові ситуації з надання підтримки та допомоги однокласникам і близьким, творчі справи або інтелектуальні змагання.

Мета цих практик - підвищити рівень розуміння учнями проблемних ситуацій і дати їм усвідомлення себе як гуманної особистості. Підвищення здатності до моральної поведінки та розв'язування конфліктних ситуацій негайно проявиться в повсякденних стосунках.

Ця ж інтеграційна модель застосовується для учнів старшого віку, коли головний акцент робиться на фаховій підготовці.

Що стосується міжпредметної інтеграції то, як правило, естетичні компоненти легко виявляються як у гуманітарних, так у точних дисциплінах. Тобто, весь комплекс знань може бути відкритий заново через ментально-опосередковані міжпредметні зв'язки. Однак, в разі точних дисциплін виникає необхідність вийти поза звичайний розгляд предмета.

Сучасна система мистецтв і художньо-естетичних навчальних предметів і дисциплінарних циклів відображає складність сучасного світу, змістовне багатство культури та естетичних уподобань суспільства. Процес синтезу різних видів мистецтв через звернення до їх культурного змісту призводить до їхнього взаємозбагачення. Розгляд проблеми взаємодії різних видів мистецтв розширює розуміння синтетичних можливостей практик мистецтва і культури. Підходи повинні залучити актуальні технології, мотивації та інтереси, які задаються потребами суспільства. Тобто, мова йде про розширення жанрових і видових меж мистецтва - музики, танцю, живопису, скульптури.

Розвиток естетичного світу дитини неможливий без урахування її світосприйняття, світовідчуття, виявлення її потреб, мотивів поведінки, її уявлень про предмет творчої діяльності. У такому ракурсі синтез видів і жанрів мистецтва можна побачити нові траєкторії та шляхи художнього осмислення дитиною свого і навколишнього світу.

Наприклад, можна задати взаємозв'язок малювання та ліплення за тематичним принципом.

Припустимо, в першому циклі занять дітям потрібно буде передати ознаки величини та кольору і з'єднати їх зі знаннями про зростання і дозрівання рослин і плодів. Потім, просторові та кольорові ознаки явищ рослинного світу, можна було б порівняти зі знаннями порід дерев. Спочатку малюємо, потім те ж саме ліпимо. В процесі вивчається питання про співвідношення форми та функції, і пропонується перехід від пізнання зовнішніх властивостей до пізнання властивостей прихованих.

У другому циклі перейти до зображення тварин; їх потрібно уявити, а потім розглянути, як істотні ознаки тварин будуть передані в малюнку і ліпленні.

У третьому циклі розглянути положення і рух на прикладі зображення фігури людини.

У четвертому те ж саме, але в прикладах з тваринами в різних середовищах - у воді, в повітрі, на землі.

Потім може бути транспорт, будівлі різного призначення.

Значущість міжособистісної інтеграції в процесі естетичного виховання обумовлена організацією співробітництва та співтворчості вчителів і учнів через відкритість багатопланового простору дидактичної взаємодії на основі принципу діалогічності освітнього процесу. Результат такої міжособистісної інтеграції реалізується в здатності учня до діалогу, взаємодії з духовним світом іншого, в розвитку діалогових технологій навчання та діяльності в різних сферах.

Сутність внутрішньої особистісної інтеграції естетичної культури учня полягає в виявленні потреб і їх вдосконалення. Серед них: потреби самовизначення, самовдосконалення, творчої самореалізації в художньо-естетичній, професійній та духовній сферах. Ядро естетичної культури навчання формується на потребо-мотиваційному, когнітивному, емоційно-чуттєвому і дієво-практичному рівнях (естетичні знання, цінності, потреби, смак, ідеал, естетична діяльність). Ці рівні мають співвіднесені естетичні компетентності: розвинену систему естетичних цінностей; потреба в

естетичному саморозвитку; потреба у творчій естетичній діяльності; знання в сфері естетики; вміння і навички в отриманні та узагальненні інформації в галузі культури та мистецтва; наявність естетичного ставлення до об'єктів повсякденного життя; культура мовлення; естетика зовнішнього вигляду; навички самоорганізації.

Отже, інтегративний підхід до організації естетичного виховання дозволяє якісно змінити процес формування естетичної культури та естетичної компетентності дитини в мотиваціях (наявність естетичної потреби, естетичних ціннісних орієнтацій), в когнітивності (знання в галузі культури та мистецтва, вміння і навички роботи з інформацією естетичного характеру), в емоційному і чуттєвому (наявність естетичного ідеалу, сформоване естетичне ставлення до себе, своїх вчинків, до об'єктів повсякденної дійсності), а також в умовах практичної діяльності (наявність естетичних здібностей, ступінь залучення в естетичну діяльність).

Висновки до II розділу

В сучасному світі мистецтво займає «посередницьку», об'єднуючу позицію між практичним та духовним типом відносин. Через розвиток уяви мистецтво, а ширше – художня діяльність взагалі – культивує найкращі форми сприйняття. Якщо уява людини формується в художній діяльності, то потім вона здатна проявитися в будь-якій сфері та професії.

«Освіта за допомогою мистецтва» може стати основною парадигмою для всієї освіти загалом. Саме в такому підході виражається розуміння потенціалу мистецтва в творчому розвитку молодого покоління, оскільки допомагає формувати цілісну людину, звертаючись водночас і до почуттів, і до розуму.

Підлітковий вік вважається найскладнішим як для батьків, педагогів, так і для самого учня. Цей вік описується як, перехідний, переломний, критичний, важкий. Ламаються й перебудовуються попередні ціннісні

структури і відношення дитини до самої себе і до світу, розвиваються процеси самовизначення та самосвідомості.

Технології розвитку критичного мислення передбачають створення рівних партнерських відносин в спілкуванні й конструюванні практичного знання. Учитель не є головним та єдиним джерело знань, а є модератором спільного цікавого пошуку.

Розвиток естетичного світу підлітка неможливий без урахування його світосприйняття, світовідчуття; виявлення його потреб, мотивів поведінки, його уявлень про предмет творчої діяльності. У такому ракурсі синтезу видів і жанрів мистецтва можна побачити нові траєкторії та шляхи художнього осмислення дитиною свого і навколишнього світу.

Інтегративний підхід до організації естетичного виховання дозволяє якісно змінити процес формування естетичної культури та естетичної компетентності підлітка в мотиваціях, когнітивності, емоціях, а також в умовах практичної діяльності.

РОЗДІЛ ІІІ

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ ХУДОЖНЬОЇ ШКОЛИ (НА ПРИКЛАДІ ВІННИЦЬКОЇ ДИТЯЧОЇ ХУДОЖНЬОЇ ШКОЛИ «ВИШЕНЬКА»)

3.1. Державна підтримка сфери культури та мистецтв в Україні.

Світовий досвід побудови комунікативних зв'язків засвідчує, що ті держави, які на складних кризових етапах свого розвитку проводили послідовну та виважену політику у сфері культури, в найкоротші терміни, з мінімальними витратами також досягали значних успіхів у проведенні політичних, економічних, соціальних реформ.

Зростає значення етичного виміру людського життя, ставлення до природного і соціального середовища та формування нових суспільних цінностей. Тому культура України має бути основою як економічного, так і ціннісного фундаменту держави.

Розвиток української культури залежить однаково і від митців, і від органів державної влади. Перші створюють творчу атмосферу та збільшення культурних надбань держави. Другі створюють необхідні умови для розвитку, поширення та використання цих надбань серед громадськості. До того ж важливо, щоб з боку держави постійно створювали та утверджувалися проекти національних планів розвитку культурно-освітньої сфери і на реалізацію цих планів було виділено належне фінансування. Коли митці та влада використовують свої ресурси для досягнення спільних цілей, тільки тоді відбувається культурне зростання населення в цілому. В таких умовах процвітає економіка, зростає національна свідомість населення, генеруються морально-етичні цінності.

З часів здобуття незалежності Україна зіткнулась з труднощами та проблемами в культурній політиці. Довгий час існування в радянській інституційній структурі, ціннісній дезорієнтації та стагнації відобразились на

розвитку культури. Але сьогодні в суспільних процесах проявляється динаміка культури. Після революції гідності українське суспільство впевнено виходить в інноваційне культурне поле, долаючи пострадянську спадщину як у формі інфраструктур, так і в пошуках національної ідентичності.

Питання збереження, примноження та інтенсивного використання культурних цінностей для морально-естетичного виховання населення посідають особливе місце серед державних інтересів. Популяризація культурних надбань України нині є актуальним питанням у процесах глобалізації та євроінтеграції.

Головною метою Державної цільової національно-культурної програми є економічне, правове та організаційне забезпечення реалізації стратегічних цілей державної політики у сфері культури, зокрема [21]:

- забезпечення широкого доступу до культурних надбань через збереження і розвиток існуючої мережі культурно-мистецьких закладів, зміцнення їх матеріально-технічної бази, широке застосування новітніх інформаційних технологій у сфері культури;
- популяризація і поширення якісного і різноманітного вітчизняного культурно-мистецького продукту серед якнайширших верств суспільства;
- збереження і відтворення культурної спадщини (матеріальної та нематеріальної), розвиток музейної справи, сприяння поверненню в Україну культурних цінностей;
- посилення та урізноманітнення державної підтримки сучасної мистецької творчості, зокрема – концертно-гастрольної та виставкової діяльності, створення культурно-мистецьких програм для радіо і телебачення;
- державна підтримка культурно-мистецьких часописів, забезпечення поповнення бібліотечних фондів художніми, науково-популярними мистецькими виданнями, розширення застосування новітніх інформаційних технологій у бібліотечній та музейній справі;

- підтримка розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України, здійснення державної мовної політики, забезпечення міжконфесійного діалогу і злагоди.

Завдяки реалізації поставленої мети буде забезпечене формування цілісної культурної та національної ідентичності громадян України, перетворення її на повноправного члена європейської сім'ї народів і культур, співтворця світової культури [29].

Важливу роль в даному питанні відіграють Основи законодавства України про культуру, прийняті 14 лютого 1992 року, для реалізації поставленої мети у реальне життя. Саме вони визначаються правові, економічні, соціальні, організаційні засади розвитку культури в Україні. Також вищезазначений документ встановлює регулювання суспільних відносин у сфері створення, збереження, використання та поширення культурних цінностей.

Гарантуючи свободу творчості, вільний вибір видів культурної діяльності державою не допускається втручання у творчий процес, а також цензура у сфері творчої діяльності. Вона забезпечує створення умов для розвитку літературної та художньої критики, інших форм об'єктивної оцінки історико-культурних процесів. «Кожний громадянин у сфері культури має право на свободу творчості; вільний вибір будь-якого виду культурної діяльності, засобів і сфер застосування творчих здібностей та самостійне визначення долі своїх творів; здійснення професійної та аматорської діяльності на індивідуальній чи колективній основі, самостійно чи з допомогою будь-яких форм посередництва; створення закладів, підприємств і організацій культури; об'єднання у творчі спілки, національно-культурні товариства, фонди, асоціації, інші громадські об'єднання, які діють у сфері культури; збереження і розвиток національно-культурної самобутності, народних традицій та звичаїв; доступ до культурних цінностей; захист інтелектуальної власності; здобуття спеціальної освіти» [42].

Відповідно до прав, громадяни у культурно-мистецькій сфері зобов'язані додержуватися вимог чинного законодавства щодо діяльності у сфері культури; дбати про збереження культурної спадщини, традицій народної культури, сприяти охороні пам'яток історії та культури; поважати культуру, мову, традиції, звичаї та обряди національних меншин, які проживають на території України; піклуватися про естетичне виховання і культурний розвиток дітей та підлітків, прилучення їх до цінностей вітчизняної та світової культури.

Здобуття Україною незалежності, зміна політичних орієнтирів, технологічний прогрес внесли свої корективи в культурно-освітню систему нашої держави. З одного боку, Україна зробила значний крок вперед і стала на шлях самостійного розвитку. Перехід до незалежності сприяв формуванню демократичних засад, розвитку ринкової економіки, утворенню незалежних компаній. Приватний сектор став ініціатором поширення та утвердження нових ідей та культурних напрямків в суспільстві.

З іншого ж боку, українська влада на сьогодні неспроможна досягти цілей Державної цільової національно-культурної програми, які були розроблені для стимулювання та процвітання культурно-освітньої сфери. В 90-х роках відбувся розвал української кінематографії, занепали бібліотеки, було зруйновано багато пам'яток культури. На сьогоднішній день продовжується скорочення державного забезпечення культурно-освітньої сфери [76].

Закони та проекти, які створюються для врегулювання культурно-освітньої сфери діють по більшій мірі лише теоретично. Однак на практиці вони виявляються не життєздатними. Оскільки державою не виділяється належне фінансування для утримання осередків освіти і культури. Таким чином людина, що хоче працювати в цій сфері повинна або власноруч збирати кошти на реалізацію своїх ідей, або ж шукати інвесторів, щоб могли профінансувати проект.

У разі виконання Державної цільової національно-культурної програми розвитку культури та мистецтва на період до 2022 року, буде досягнуто [20]:

- поліпшення умов для розвитку культури, для задоволення духовних потреб суспільства, забезпечення прав громадян у сфері культури;
- підвищення ролі культурної спадщини у духовному розвитку громадян, у формуванні національної свідомості, активне використання потенціалу культурної спадщини в розвитку суміжних галузей економіки;
- забезпечення доступності культурних надбань для широких верств суспільства;
- подальший розвиток вітчизняних культурних індустрій та забезпечення присутності вітчизняного культурного продукту в інформаційно-культурному просторі України;
- розвиток професійного мистецтва через збільшення обсягів та урізноманітнення форм його підтримки, стимулювання меценатства;
- відродження і розвиток народного мистецтва та мистецького аматорства, культур етносів України через розвиток базової мережі закладів культури, багатоканальне фінансування культурних ініціатив у регіонах.

Практична значущість розробки Державної цільової програми в сфері культури і населення для сучасного суспільства проявляється в тому, що у всіх країнах сучасного світу держава керує культурними процесами як за допомогою відповідного законодавства, так і з використанням фінансових, економічних, адміністративних і політичних засобів. Саме розуміння державою, що головним чинником культури є наявність відповідних закладів, сприяє її розвитку. Зростання вагомості культурних аспектів відбувається у тісному зв'язку з економічним і суспільно-політичним поступом суспільства. Сьогодні стало очевидним, що успіхи в оновленні суспільства, національно-державному і культурному відродженні України значною мірою залежать від того, наскільки швидко ми зможемо

адаптуватися до інформаційно-комунікаційних процесів, що відбуваються на міжнародній арені. При подальшій інтеграції українських здобутків у світовий культурний простір стане ефективнішою роль самої культури у формуванні позитивного іміджу України у світі, у подоланні існуючих негативних стереотипів щодо України, її історії та традицій [20].

Труднощі в культурній політиці та різноманітні проблеми в галузі культури супроводжують українське суспільство ще з часів отримання незалежності. Для України спадок радянської інституційної інфраструктури став справжнім тягарем на багато років. Процеси часткової децентралізації культури відбувалися вже в 90-ті роки. Але зміни, що мали трансформувати установи культури і мистецтва не відбулися, бо не були підтримані Міністерством культури.

Певні диспропорції розвитку культури в регіонах проявляються в залежності від доступності культурних благ та фінансування сфери культури і мистецтва. Нажаль в процентному складі витрати на культуру в регіонах за останні десятиліття мали тенденцію до зниження. Але, тим не менш, вже створено більше ніж шістьсот об'єднаних територіальних громад, реформа триває. Як вже зазначалося, в європейських країнах реформа децентралізації в сфері культури відбувалась за трьома напрямками: політичний, культурний, фінансовий. Рівність доступу до культурних послуг в незалежності від місця проживання має забезпечити культурна децентралізація. Рівномірний розподіл коштів різних рівнів для виконання завдань галузі культури – фінансова децентралізація. Розподіл повноважень між різними органами, що приймають рішення або здійснюють фінансування – політична децентралізація.

Важливим є збалансований культурний розвиток громад. Стратегія модернізації економіки України має перспективу переходу до постіндустріальної (креативної) моделі розвитку, яка базується, в першу чергу, на реалізації ідеї розвитку малих територій.

Культурна та історична спадщина є важливими ресурсами розвитку. Україна має великі рекреаційні можливості. І хоча більшість малих міст досі є депресивними та мають низький рівень ділової активності та соціально-економічного розвитку, але досвід культурно-економічних трансформацій надихає своїми перспективами та засвідчує позитивні можливості для України.

В процесі реформування українського суспільства змістовною частиною має бути культурна політика. Реформи можуть стати успішними за певних умов. Однією з основних є підвищення рівня культурної освіченості громадян України, розуміння ними сучасних культурних практик, залучення в процес надбання відповідних компетенцій.

3.2. Трансформаційні процеси в культурно-мистецькій сфері Вінниччини.

Культурний бренд "Україна" актуалізується через брендинг її регіонів. Такий підхід є доцільним, він сприяє громадянському становленню суспільства, консолідує українську націю на основі європейських цінностей, позбавляє сенсу політичні спекуляції навколо питання мови і конфлікту інтересів регіонів. Позитивний бренд країни створюється повнотою уявлення самобутності її регіонів. Україна заявляє про себе країною в якій - є Усе. Для більш детального розгляду підходу, необхідно визначити основні категорії і етапи реалізації стратегії.

Відсутність життєздатної стратегії брендування країни сприяє формуванню негативного іміджу. Ситуацію необхідно оцінювати і робити аудит самого бренду "Україна", а також іміджу її регіонів. Об'єктивну оцінку повинні забезпечувати моніторинг незалежних вітчизняних і зарубіжних засобів масової інформації, соціологічні дослідження та інтерв'ювання експертів. В оцінці бренду країни і іміджу регіонів слід звертати увагу на

репутаційну сторону оцінки країни, території, населеного пункту в свідомості людей.

Необхідно відстежувати цю динамічну характеристику протягом значного часового періоду, так як вона несе інформацію про комплекс можливостей, які необхідні членам спільноти для реалізації своїх інтересів. Ці дані утворюють основу для включення конкурентних переваг при формуванні середовища життя, навчання, відпочинку, бізнесу та інвестицій. "Образ території", який має цілеспрямованість, є її іміджем, тоді як її стереотипні характеристики складаються пасивно.

Шляхи змін стереотипних образів, які склалися стихійно і часто мають негативний зміст, повинні бути відображені в іміджевих програмах регіонів і країни для національного позиціонування. На початковому етапі позиціонування регіону має виявити його ключові характеристики, а іноді характеристики потрібно згенерувати як ясні привабливі орієнтири. Регіон повинен мати особливості. Іміджеве уявлення територій використовує ті ж принципи, що і бізнес, тому можна відзначити, що імідж конкретного регіону повинен забезпечити його ідентифікації як в країні, так і в світі.

Регіональний імідж повинен висловлювати кращі сторони територіальної ментальності, при цьому виконуючи ідеологічну функцію консолідації для реалізації спільних задач. За своєю суттю, створення іміджу повинно синтезувати місію окремої території і стратегію розвитку всієї країни. Стратегія всієї країни, в свою чергу, виявляється за допомогою технології символічного поля політики: території мають свої гасла, міфи і легенди про унікальність.

При формуванні іміджу території необхідно враховувати відмінності цільових груп. Представники цільових груп в своєму ставленні до нього будуть набагато критичніше, так як їм тут жити і працювати. Тому імідж повинен бути максимально зрозумілим і природним. Має бути прийнято ієрархічність категорій "бренд країни" і "Регіональний імідж". Сукупність раціонального і емоційного факторів, що формує імідж регіону, є досить

стійкою. Це переконання і почуття, які відтворюються через індивідуальну й масову свідомість і відзначають регіональні особливості в таких вимірах, як: соціальні, природні, культурно-історичні, економічні, політичні.

Бренд країни, як території, складається із сукупності популяризованих асоціацій. При формуванні бренду країни може бути корисною концепція бренду, як п'яти вимірювань. Бренд розуміється як комплексна пропозиція для п'яти почуттів: зору, слуху, нюху, дотику, смаку. Такий підхід рідко застосовується в політичному маркетингу, але серед економічних менеджерів в широкому ході. Через різні сенсорні канали відбувається "вживлення" бренду, він запускає необхідні асоціації і стає пізнаваний на рівні інтуїції.

При створенні іміджу регіону, слід проявляти обачність у використанні таких компонентів:

- Статус регіону. Мова про такі показники як, його роль в економічному і політичному житті країни, частка населення, матеріальні ресурси, інфраструктура, зв'язку з іншими країнами;
- особа регіону. Це природні особливості, пам'ятки, розташування і відомі представники, як вчені, спортсмени, діячі культури, політики;
- Душа регіону. Особлива ментальність, що виявляється в святах, традиціях, фольклорі, а також емоційному вираженні регіону через переживання, очікування і надії;
- Міфи, легенди, стереотипи регіону, які були сформовані раніше;
- Регіональна символіка, торгові марки, політичні партії і громадські об'єднання.

Програми створення іміджу регіонів повинні реалізовуватися як регіональний маркетинг в стратегії національної безпеки держави. Суб'єктами національного брендингу є законодавча і виконавча державна влада, суб'єкти інфраструктури регіонів, туристичний і готельний бізнес, культурні, навчальні та ділові центри.

Заходи брендування країни і формування іміджу регіонів: йдеться про створення багатовимірних, емоційно-забарвлених асоціацій, які

конструюються представниками влади, ЗМІ, вченими різних напрямків, представниками громадянського суспільства. Програма повинна реалізовуватися в трьох сферах: інформаційної, подієвої і інфраструктурної. Інформаційний напрям включає інформаційну підтримку через Інтернет і ЗМІ, активне просування за допомогою слогану, відеоматеріалів, сайтів, книг, путівників - в загальному, складові давно відомі через звичайні заходи маркетингу.

Події – це просування програми через виставки, свята, фестивалі, круглі столи. Рівень інфраструктури передбачає реалізацію різних будівельних проектів. Наприклад, житлових комплексів «повного циклу», які інтегрують всі елементи необхідні для комфортного життя.

На Вінничині існують всі необхідні підвалини для розвитку культури, мистецтва, науки, освіти, спорту та інш. Область має кілька університетів, 891 середню школу, 785 дитячих садків, музичний драматичний театр, театр ляльок, 22 музеї, філармонію, 989 бібліотек. Відомими і за межами області, і за межами України є народний ансамбль танцю «Барвінок» та академічний камерний хор «Вінниця». В області також активно діють Спілки: художників, театральних діячів України, архітекторів, майстрів народного мистецтва тощо. Активно розвиваються мистецькі та художні школи.

3.3. Аналіз діяльності Вінницької дитячої художньої школи «ВИШЕНЬКА» по формуванню творчих компетентностей учнів.

Якщо навчальний, або мистецький заклад стає успішним, на то є вагома причина, а саме – ідея, яка покладена в основу досягнення успіху. Базовою ідеєю роботи Вінницької художньої школи «Вишенька» є ідея гармонійного розвитку особистості.

Психологічною основою творчої діяльності визначається творча уява. Вона сприяє створенню всього нового та підтримує самовираження. Як організувати роботу творчого колективу, щоб це сприяло самовираженню

дітей та викладачів? Це питання є актуальним для організації роботи Вінницької художньої школи «Вишенька» від дня заснування і дотепер.

Проведений аналіз виставкової діяльності художніх шкіл середини та кінця ХХ століття засвідчує те, що в цей період переважав саме реалістичний підхід до зображення дійсності. Так, діти і в художній школі «Вишенька» вчилися досконалій техніці роботи з натурою. Наскільки це сприяло творчому розвитку підлітків та їх самовираженню? Чи може через таке навчання проявитись творча індивідуальність дитини? Очевидність відповіді на це питання полягає в тому, що коли дитина тільки робить з натури копію, вона не залучається, повною мірою, у самий процес творчості, а залишається лише спостерігачем існуючого.

Міністерство культури України у 2010-2011 провело соціологічне дослідження у фокусі якого вперше виявилися школи мистецтв. Були опитані батьки учнів, директори шкіл мистецтв та інші управлінці у сфері культури. З'ясувалося, що функцію художньої школи батьки бачили у формуванні естетично розвиненої та гармонійної особистості: школа має розвивати здатність до творчості. Для батьків практичні навички у конкретному виді мистецтва мали вторинне значення; більше того, діти повинні одночасно навчатися різних видів мистецтв. У той же час, директори шкіл вважали, що їхнє завдання – розвивати виконавські навички учнів та давати початкову художню освіту. Вони були не проти, щоб діти вивчали різні мистецтва, але за умови, якщо предмети обирають не батьки, а школа [53].

Відомо, що завданням образотворчого мистецтва, в першу чергу, є бажання створити нову реальність. Саме реалізації цієї мети та задоволенню природної цікавості до процесу творчості підлітків слугують програми розвитку художньої школи «Вишенька».

Система художньої школи «Вишенька» за роки свого становлення втілилась у певний навчально-естетичний комплекс, де підлітки можуть вільно виражати свої творчі задуми, зростати естетично та морально,

формувати основи свого власного неповторного стилю в образотворчому мистецтві.

Розкриттю творчого потенціалу учнів школи, що підкріплюється хорошою матеріально-технічною базою закладу, присвячена робота творчого педагогічного колективу закладу.

Розвиток дітей і підлітків відбувається повноцінно, оскільки грамотно розроблені навчальні програми закладу, в яких відображено систему навчання учнів. Слід відмітити, що Вінницька художня школа «Вишенька» працює за авторськими програмами, які базуються на віковій психології та міжпредметних зв'язках.

Предмети, що розкривають сутність мистецтва та спрямовані на естетичний та моральний розвиток підлітків є не тільки бажаними, але й необхідними, якщо педагоги мають за мету – гармонійний розвиток особистості.

Робота по створенню авторських навчальних програм триває і сьогодні. Якісний навчальний процес потребує творчого педагогічного колективу. саме таким і є колектив художньої школи «Вишенька».

В художній школі постійно проводяться конкурси, наприклад: міський конкурс юних художників «Малюємо старовинну Вінницю», всеукраїнський дитячий конкурс пейзажу «Мій рідний край», обласний дитячий фестиваль-конкурс візуальної творчості «Різдвяна ніч», міський конкурс «Малюємо новорічну Вінницю», міжнародний конкурс «Для Бога я створю найкраще». Виставки: творчих робіт учнів «Мій рідний край», «Вінниця – перлина Поділля», «Зимовий калейдоскоп». Форум: «Культурно-мистецька резиденція».

Учні художньої школи мають високий рівень підготовки, про що свідчать результати участі у міських та міжнародних конкурсах.

Міський конкурс юних художників (учнів мистецьких шкіл) «Малюємо Старовинну Вінницю», що проходив 11.09.2019 брали участь 8 учнів. Отримали призові місця:

1) Онуфрійчук У. – 2 місце (молодша вікова категорія) – викладач Пірус-Бершадська І.В.

2) Фідра Я. – 3 місце (молодша вікова категорія) – викладач Пірус-Бершадська І.В.

3) Калита А. - 3 місце (молодша вікова категорія) – викладач Козак І.В.
Відкритий міський конкурс юних художників Altman Generation (14.09.2019).

Брали участь 5 учнів:

1) Ямкова С. – 1 місце, викладач Пірус-Бершадська І.В.

2) Завреловська С. - 1 місце, викладач Пірус-Бершадська І.В.

3) Гліченко Д. – 2 місце викладач Козак І.В.

4) Громадська Д. – 2 місце, викладач Пірус-Бершадська І.В.

5) Собчук С. - 2 місце, викладач Пірус-Бершадська І.В.

Міський конкурс юних художників «Малюємо європейську Вінницю» (17.10.2020).

1. Грабова Є. - 3 місце, викладач Козак І.В.

2. Ладнюк Ю. – 3 місце, викладач Козак І.В.

3. Порицька Є. – учасник, викладач Козак І.В.

4. Якимчук М. – учасник, викладач Козак І.В.

5. Гаврилюк М. – учасник, викладач Квітчук Г.Л.

6. Ямкова С. – Гран прі, викладач Квітчук Г.Л.

7. Фідра Я. – учасник, викладач Пірус-Бершадська І.В.

8. Собчук Я. – учасник, викладач Пірус-Бершадська І.В.

Міжнародний конкурс «Для Бога я створю найкраще» (22.10.19) м. Івано-Франківськ.

Брали участь 10 учнів.

Отримали спецвідзнаки:

1) Калита А. – викладач Козак І.В.

2) Новіцький І. - викладач Козак І.В.

3) Яворовенко Л. – викладач Квітчук Г.Л.

- 4) Громадська Д. - викладач Пірус-Бершадська І.В.
- 5) Мацовецький І. - викладач Пірус-Бершадська І.В.
- 6) Процун Р.- викладач Пірус-Бершадська І.В.

Викладачі часто виступають з доповідями про результати своєї праці на методичних семінарах, друкують статті у збірниках наукових конференцій, проводять майстер-класи, тобто постійно підвищують свій професійний та інтелектуально-творчий рівень. Наприклад: майстер-класи «Казковий будинок», «Святкова листівка», «Побудова натюрморту», І.Пірус-Бершадська дала відкритий урок «Графіка як вид образотворчого мистецтва» та ін.

Ведеться постійна робота з батьками учнів: батьківські збори, спілкування в телефонному режимі, індивідуальні зустрічі та бесіди.

Постійно проводиться профорієнтаційна робота по вступу до профільних навчальних закладів. В 2018-2019 році до Вінницького коледжу будівництва та архітектури на факультет «Дизайн інтер'єру» вступили випускники школи:

- 1) Білан-Решетніков І. - викладач Пірус-Бершадська І.В.
- 2) Попова А. - викладач Козак І.В.

В 2019-2020 році до Вінницького коледжу будівництва та архітектури на факультет «Дизайн інтер'єру» вступили випускники школи:

- 1) Поліщук Д. - викладач Козак І.В.
- 2) Бедрак Ю. - викладач Пірус-Бершадська І.В.

Планування подальшого педагогічного та творчого розвитку відбувається на нарадах колективу і є запорукою вдосконалення співтворчості колективу художньої школи.

Пріоритетними напрямками на довгострокову перспективу визначаються:

- Проведення науково-методичного заняття «Вікно в музейний простір».

- Проведення майстер-класів з використанням hand-made технологій «Сучасне мистецтво для сучасних дітей» (Виготовлення оберегів в сучасній інтерпретації).

- Відвідування виставок відомих художників та майстрів декоративно-прикладного мистецтва.

- Участь у роботі методичного центру шкіл естетичного виховання міста.

- Підготовка та проведення відкритих уроків, майстер-класів, доповідей.

- Обмін досвідом. Співпраця з музеями.

- Реалізація творчого потенціалу.

- Ознайомлення учнів з різними видами мистецтва та техніками.

Удосконалення практичних вмінь і навичок.

Застосування сучасних технік і матеріалів в практичній роботі.

- Реалізація нових творчих проектів (по існуючих колективах та гуртках, та загалом по закладу).

Аспект партнерства між всіма учасниками освітнього процесу є важливим для Концепції Нової української художньої школи. На повазі та доброзичливому ставленні базують свою роботу педагоги художньої школи. В.Сухомлинський колись писав про те, що «у серці дитини ніколи не з'явиться зло, якщо вчитель став для неї другом, і якщо ця дружба є благородним захопленням, поривом до чогось розумного та світлого» [89, с.127].

У художніх шкіл є велика перевага перед загальноосвітніми, бо залучення в життя учнів відбувається через творчість, в якій вони актуалізують власне сприйняття життя.

Якщо ж педагог не встановив особливого внутрішнього зв'язку із учнем, не зміг зрозуміти його інтересів та проблем, то і результат співтворчості буде мінімальним. Але якщо існує контакт та розуміння

дитини, то це надає можливості потужно впливати на творчість та самовираження.

Справжній педагог завжди прагне до активної комунікації, що базується, в першу чергу, на повазі до особистості дитини або підлітка, тоді і відбувається справжній розвиток та розкриття талантів. Багаторічна педагогічна діяльність колективу художньої школи «Вишенька» свідчить саме про такий стиль роботи.

Висновки до III розділу

Світовий досвід засвідчує, що ті держави, які на складних кризових етапах свого розвитку проводили послідовну та виважену політику у сфері культури, в найкоротші терміни, з мінімальними витратами також досягали значних успіхів у проведенні політичних, економічних, соціальних реформ.

В процесі реформування українського суспільства змістовною частиною має бути культурно-мистецька політика. Реформи можуть стати успішними за певних умов. Однією з основних є підвищення рівня культурно-мистецької освіченості громадян України, розуміння ними сучасних культурних практик, залучення в процес надбання відповідних компетенцій.

Завданням образотворчого мистецтва, в першу чергу, є бажання створити нову реальність. Саме реалізації цієї мети та задоволенню природної цікавості до процесу творчості підлітків слугують програми розвитку художньої школи «Вишенька».

Розвиток дітей і підлітків відбувається повноцінно, оскільки грамотно розроблені навчальні програми закладу, в яких відображено систему навчання учнів. Слід відмітити, що Вінницька художня школа «Вишенька» працює за авторськими програмами, які базуються на віковій психології та міжпредметних зв'язках.

Справжній педагог завжди прагне до активної комунікації, що базується, в першу чергу, на повазі до особистості дитини (підлітка), тоді і відбувається справжній розвиток та розкриття талантів. Багаторічна педагогічна діяльність колективу художньої школи «Вишенька» свідчить саме про такий стиль роботи.

ВИСНОВКИ

В нашому дослідженні зазначимо наступні висновки:

1. Визначальними рисами творчої особистості можна назвати: соціальну мобільність, культурно-творчу ініціативу, сприйняття інновацій. В парадигмі розвиваючої освіти актуалізується роль культури та мистецтва, що реалізується в вихованні духовно збагаченої, творчої особистості. В естетичних концепціях минулого та теперішнього розкривається вплив мистецтва на розвиток людини.

2. Художня творчість пов'язана із задоволенням естетичних потреб особистості. Головним компонентом її є емоційність та переживання «катарсису». Один і той же художній твір по-різному сприймається різними людьми. Це витікає із суб'єктивності сприйняття та естетичного смаку. В сфері мистецтва виділяють такий особливий вид творчості, як співтворчість, що пов'язана із сприйняттям глибинного смислового значення твору мистецтва.

3. До творчості здатні майже всі люди, але рівень творчих досягнень особистостей є різним. Переважно про творчий потенціал судять по творчим здібностям. Підлітковий вік – важливий вік для формування підвалин емоційної культури, а мистецтво і творчість сприяють успішному розвитку в процесі навчання.

4. В сучасному світі мистецтво займає «посередницьку», об'єднуючу позицію між практичним та духовним типом відносин. Через розвиток уяви мистецтво, а ширше – художня діяльність взагалі – культивує найкращі форми сприйняття. Якщо уява людини формується в художній діяльності, то потім вона здатна проявитися в будь-якій сфері та професії.

5. «Освіта за допомогою мистецтва» може стати основною парадигмою для всієї освіти загалом. Саме в такому підході виражається розуміння потенціалу мистецтва в творчому розвитку молодого покоління, оскільки

допомагає формувати цілісну людину, звертаючись водночас і до почуттів, і до розуму.

6. Підлітковий вік вважається найскладнішим як для батьків й педагогів, так і для самого учня. Цей вік визначається як перехідний, переломний, критичний, важкий. Ламаються та перебудовуються попередні ціннісні структури та відношення дитини до самої себе і до світу, розвиваються процеси самовизначення та самосвідомості.

7. Технології розвитку критичного мислення передбачають створення рівних партнерських відносин в спілкуванні й конструюванні практичного знання. Учитель - не є головним та єдиним джерелом знань, а модератором спільного цікавого пошуку.

8. Розвиток естетичного світу дитини - підлітка неможливий без урахування його світосприйняття, світовідчуття, виявлення його потреб, мотивів поведінки, уявлень про предмет творчої діяльності. В такий спосіб синтез видів і жанрів мистецтва може отримати нові траєкторії та шляхи художнього осмислення дитиною свого внутрішнього світу та навколишнього.

9. Інтегративний підхід до організації естетичного виховання дозволяє якісно змінити процес формування естетичної культури та естетичної компетентності підлітка в мотиваціях, когнітивності, емоціях, а також в умовах практичної діяльності.

10. В процесі реформування українського суспільства змістовною частиною має бути культурно-мистецька політика. Реформи можуть стати успішними за певних умов. Однією з основних є підвищення рівня культурно-мистецької освіченості громадян України, розуміння ними сучасних культурних практик, залучення в процес надбання відповідних компетенцій.

11. Завданням образотворчого мистецтва, в першу чергу, є бажання створити нову реальність. Саме реалізації цієї мети та задоволенню

природної цікавості до процесу творчості підлітків слугують програми розвитку художньої школи «Вишенька».

12. Вінницька художня школа «Вишенька» працює за авторськими програмами, які базуються на віковій психології та міжпредметних зв'язках. Розвиток дітей і підлітків в художній школі відбувається повноцінно, оскільки навчальні програми закладу розроблені грамотно, в них відображено систему навчання учнів.

13. Справжній педагог завжди прагне до активної комунікації, що базується, в першу чергу, на повазі до особистості дитини (підлітка), тоді і відбувається справжній розвиток та розкриття талантів. Багаторічна педагогічна діяльність колективу художньої школи «Вишенька» свідчить саме про такий стиль роботи.

Дана робота буде корисною для практичного застосування в подальшій реформі педагогічної діяльності колективу художньої школи «Вишенька», а також для теоретичних доробок з практичної культурології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абовский Н.П. Творчество: системный подход, законы развития, принятие решений. М., 1998.
2. Александров А.А. Психогенетика. Спб., 2004.
3. Альтшуллер Г.С. Как стать гением. Минск, 1994.
4. Агапова Т. П. Формування творчої активності студентів творами живопису в навчальному процесі: Автореф. дис.канд.пед.наук: 13.00.01. – Харків, 1996. – 20 с.
5. Бабаева Ю.Д., Лейтес Н.С., Марютина Т.М. Психология детской одаренности. М., 2000.
6. Бех І. Д. Психологічні джерела виховної майстерності : навч. посіб. / І. Д. Бех. – Київ : Академвидав, 2009. - 246 с.
Білецький П. О. Мова образотворчих мистецтв. - К .: Радянська школа, 1973. – 190 с.
7. Богданова Н. Проблема формування творчої особистості // Вища освіта України. - К.: Педагогічна преса, 2011. - 2. - С. 80-87.
8. Большаков С.Н., Большакова Ю.М., Михальченкова Н.А.. Интегративный подход в педагогике искусства как изобразительной деятельности. Институт художественного образования и культурологии РАО. 2021. Режим доступа https://www.sgu.ru/sites/default/files/conf/files/2021-03/bolshakov_osm_2021.pdf
9. Браус Джуди А., Вуд Дэвис. Инвайроментальное образование в школах: руководство: как разработать эффективную программу / пер. с англ. СПб: NAAEE, 1994. - 130 с
10. Вознюк Ю. Основні засади самоствердження особистості / Ю. Вознюк // Актуальні питання психологічної науки : альманах студентського наук. т-ва / М-во освіти і науки України, Рівнен. держ. гуманіт. ун-т, Ін-т психології та педагогіки [та ін.] ; [редкол.: Р. В. Павелків, А. М. Воробйов, В.

Р. Павелків та ін. ; гол. ред. В. М. Ямницький]. – Рівне : РДГУ, 2014. – Вип. 8. – С. 27–29.

11. Волков, Б. С. Психология ранней юности / Б. С. Волков. – Москва : ТЦ Сфера, 2001. – 96 с.

12. Воробйов А. М. Психологічні механізми моральної саморегуляції і поведінки молоді / А. М. Воробйов // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. – Рівне : РДГУ, 1999. – Вип. 6. – С.4–17.

13. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психологические очерки: Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1991. – 93 с.

14. Ганнусенко, Н. І. Виховання школярів у художніх музеях / Н. І. Ганнусенко. - Реклама і дизайн ХХІ сторіччя: освіта, культура, економіка: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 18-20 вересня. Київ, 2001: Збірник наук. праць. Вип. 2 / Інститут підприємництва, права і реклами, Добродійна Рада сприяння розвитку реклами в Україні ; Упоряд. і відп. ред. Є. А. Антонович. - К. : [б. в.], 2001. - 270 с. - С. 97-98

15. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта. Психология мышления. М., 1965. С.433-457.

16. Гут Р. О творчестве в науке и технике // Вопросы психологии, 2007 №4 С.130-139

17. Даншпок, А .Я. Теория интеграции образования. Ростов н/Д.: Изд-во Рост. пед. ун-та, 2000. - 440с.

18. Дем'янюк Т. Д. Становлення особистості в процесі самореалізації : (навч.-метод. посіб.) / Т. Д. Дем'янюк, Т. Ф. Умурзакова, В. Г. Ординська ; М-во освіти і науки України, Наук.-метод. центр заг. середньої освіти. – Київ ; Рівне : РДГУ, 2005. – 300 с.

19. Дем'янюк О. Б. Образ світу в контексті проблеми буття людини і її відношення зі світом / О. Б. Дем'янюк // Психологія: реальність і перспективи : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Рівнен. держ. гуманіт. ун-т ;

[редкол.: Р. В. Павелків, В. І. Безлюдна, С. Д. Максименко та ін.]. – Рівне : [Дока центр], 2014. – Вип. 3. – С. 51–55.

20. Децентралізація в Україні: Досягнення, надії і побоювання [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.internationalalert.org/sites/default/files/Ukraine_Decentralisation_UK_2017.pdf

21. Децентралізація у сфері культури: досвід ефективної реформи європейських країн для України / І. В. Бовсунівська, О. О. Бутник. - “Інвестиції: практика та досвід”, № 24, 2018, стор. 79-83. - Режим доступу: http://www.investplan.com.ua/pdf/24_2018/16.pdf

22. Довідник учителя художньо-естетичного циклу в запитаннях та відповідях / Упоряд. М.С. Демчишин. – Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2006. – 608 с.

23. Дорфман Л. Я., Ковалева Г. В. Основные направления исследований креативности в науке и искусстве // Вопросы психологии. – 1999. – № 2. – С. 101–106.

24. Дружинин В.Н. Психология общих способностей 2-е изд. СПб, 2002.

25. Жердяева М.М. Особенности развития креативных способностей в старшем школьном возрасте // Ананьевские чтения, 2005 СПб., 2005. С.462-464.

26. Життєва компетентність особистості: від теорії до практики : наук.-метод. посіб. / за наук. ред. І. Г. Єрмакова ; Ін-т педагогіки АПН України, Наук.-метод. центр середньої освіти, М-во освіти і науки України [та ін.]. – Запоріжжя : Центріон, 2005. – 633 с.

27. Загашев И.О., Заир-Бек С.И. Развитие критического мышления на уроке: пособие для учителей общеобразоват. учреждений. М.: Просвещение, 2011. — 223 с.

28. Звіт експертів Ради Європи "Огляд культурної політики України" 13—15 березня 2017 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу:

29. Ильин Е.П. Психология индивидуальных различий. СПб., 2004.

Кірик М. Нова українська школа: організація діяльності учнів початкових класів закладів загальної середньої освіти: нав.-метод. посіб./М.Кірик, Л.Данилова. - Львів: Світ, 2019.- 136с.

30. Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности.: Питер, СПб, 2009.

31. Інтеграція: тематичний та діяльнісний підходи. І.Большакова, М.Пристінська. (Тренінг для педагогів з питань впровадження проекту Державного стандарту початкової загальної освіти, липень 2017 року). Б.Нова українська школа: poradnik dla vchytelja //za zag. red. H.M. Bibik. - K.:Літера ЛТД, 2019. - 208с

32. Інтегровані уроки з предметів естетичного циклу / Упоряд.: Л.Шелестова, Н.Чиренко. – К.: Вид. дім «Шкіл. світ»: Вид. Л.Галіцина, 2006. – 128 с. – (Б-ка «Шкіл. світу»).

33. Келер В. Исследование интеллекта человекообразных обезьян. М., 1930.

34. Кірик М. Нова українська школа: організація діяльності учнів початкових класів закладів загальної середньої освіти: нав.-метод. посіб./М.Кірик, Л.Данилова. - Львів: Світ, 2019.- 136с.

35. Кириленко Т. С. Емоційне самопізнання особистості / Т. С. Кириленко // Психологія: емоційна сфера особистості : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Т. С. Кириленко. – Київ : Либідь, 2007.

36. Китаев-Смык Л.А. Факторы напряженности творческого процесса // Вопросы психологии. 2007, №3, С.69-82

37. Клепиков О. І. Основи творчості особи : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / О. І. Клепиков, І. Т. Кучерявий. – Київ : Вища шк., 1996. – 295 с.

38. Ковальов, О. Є. Народне мистецтво як засіб національного виховання / О. Є. Ковальов. - Реклама і дизайн ХХІ сторіччя: освіта, культура, економіка: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 18-20 вересня. Київ, 2001: Збірник наук. праць. Вип. 2 / Інститут підприємництва, права і реклами, Добродчинна Рада сприяння розвитку реклами в Україні ; Упоряд. і відп. ред. Є. А. Антонович. - К. : [б. в.], 2001. - 270 с. - С .128-129

39. Копняк К.В. Творчі завдання у процесі вивчення комп'ютерних дисциплін як засіб розвитку творчих якостей студентів економічних спеціальностей / К.В.Копняк, О.М.Кузьміна, Л.М.Захарченко // Вісник Вінницького політехнічного інституту. - Вінниця: ВНТУ, 2011. - 3. - С. 229-233.

40. Кривонос О.Б. Творчість і професійно-творчі вміння спеціаліста // Педагогічні науки. збірник наукових праць. суми: СумДПУ, 2002. – с. 285–293.

41. Крозьє У.Р. Творчество в искусстве – искусство в творчестве. М. 2000.

42. Культурна політика України: національна модель у європейському контексті : аналіт. доп. / С. І. Здіорук, О. М. Литвиненко, О. П. Розумна; за ред. С. І. Здіорука. – К.: НІСД, 2012. – 64 с. Режим доступу: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2013-02/Kultura_Zdioruk-beb1d.pdf

43. Лазарев М.О. Основи педагогічної творчості: Навч. посібник для педагогічних інститутів. - Суми: ВВП "Мрія"-ЛТД, 1995. - 212 с.

44. Левківський, К. М. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні / К. М. Левківський. - Реклама і дизайн ХХІ сторіччя: освіта, культура, економіка: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 18-20 вересня. Київ, 2001: Збірник наук. праць. Вип. 2 / Інститут підприємництва, права і реклами, Добродчинна Рада сприяння розвитку реклами в Україні ; Упоряд. і відп. ред. Є. А. Антонович. - К. : [б. в.], 2001. - 270 с. - С .36-42

45. Левківський, К. Освіта для сталого розвитку / К. Левківський, С. Степаненко, Н. Тимошенко // Вища школа : Науково-практичне видання. - 2009. - N5. - С. 28-39
46. Львова Ю.Л. Развивать дар творчества. – К.: Рад. школа, 1987. – 136 с
47. Лук А.Н. Психология творчества. – М.: Наука, 1978. – 127 с.
48. Макрідіна Л. О. Формування у студентів педагогічних училищ творчого ставлення до професійної діяльності Автореф. дис.канд.пед.наук: 13.00.04. – К, 1996. – 25 с.
49. Машталір А.М. Проблемні питання формування творчої особистості // Нові технології навчання: Науково-методичний збірник. – Київ, 2004. – №39. – С.90-97.
50. Машталір А.М. До проблеми формування творчої особистості // Проблеми освіти: Науково-методичний збірник. – Київ, 2004. – №37. – С.160-169.
51. Машталір.А.М. До питання розвитку творчої особистості в умовах переходу до Європейського освітнього простору // Мат-ли міжвузівської науково-метод. конф. Житомирського військового інституту радіоелектроніки ім. С.П.Корольова – Житомир, 2005. – С.35-36.
52. Мільто Л. О. Формування творчої індивідуальності майбутнього вчителя в процесі професійної педагогічної підготовки: Автореф. дис. канд.пед.наук: 13.00.04. – К, 2001. – 20 с.
53. Міністерство культури України [Електронний ресурс]/ Проект Концепції державної цільової національно-культурної програми розвитку культури і мистецтва на період до 2017 року – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/288397>
54. Миревич М.И., Шрагина Л.И. Технология творческого мышления М., 2000.

55. Москалюк В. М. Формування творчої активності студентів у навчально-виховному процесі коледжу культури та мистецтв: Автореф. дис.канд.пед.наук: 13.00.01. – Луганськ, 1999. – 18 с.

56. Муштавинская И. В. Технология развития критического мышления на уроке и в системе подготовки учителя / И. В. Муштавинская — «КАРО», 2009 — (Уроки для педагогов) – 89 с.

57. Мэй Р. Мужество творить: очерк психологии творчества. Львов, М., 2001.

58. Ніколенко О.С., Онищук Л.А., Сисоєва С.О. Творчість. Навчально, тематичний план і програми з розвитку творчих можливостей молодших школярів (1–4 класи) для вчителів, керівників загальноосвітніх шкіл, ліцеїв, гімназій, студентів та викладачів педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів // Початкова школа, 1994. – №6. – С.41–44; 1995. – №1. – С.45–47; 1995. – №2. – С.27–29; 1995. – №7. – С.38–40.

59. Ничкало, С. А. Українське мистецтво ХХ ст.: перспективи вивчення в середній школі / С. А. Ничкало. - Реклама і дизайн ХХІ сторіччя: освіта, культура, економіка: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 18-20 вересня. Київ, 2001: Збірник наук. праць. Вип. 2 / Інститут підприємництва, права і реклами, Добродійна Рада сприяння розвитку реклами в Україні ; Упоряд. і відп. ред. Є. А. Антонович. - К. : [б. в.], 2001. - 270 с. - С. 157-158

60. Одаренные дети: Пер. с англ. / Общ. ред. Г.В. Бурменской и В.М. Слущкого; Предисл. В.М. Слущкого. – М.: Прогресс, 1991. – 376 с.

61. Оршанський, Л. Проблеми та перспективи виховання студентської молоді в національній системі освіти / Л. Оршанський. - Реклама і дизайн ХХІ сторіччя: освіта, культура, економіка: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 18-20 вересня. Київ, 2001: Збірник наук. праць. Вип. 2 / Інститут підприємництва, права і реклами, Добродійна Рада сприяння розвитку реклами в Україні ; Упоряд. і відп. ред. Є. А. Антонович. - К. : [б. в.], 2001. - 270 с. - С. 50-51

62. Осадчий, В. В. Вплив реклами на естетичне виховання майбутніх учителів / В. В. Осадчий. - С .52-53

63. Очеретяна, Н. В. Виховання творчої особистості школярів засобами образотворчого мистецтва / Н. В. Очеретяна. - Реклама і дизайн ХХІ сторіччя: освіта, культура, економіка: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 18-20 вересня. Київ, 2001: Збірник наук. праць. Вип. 2 / Інститут підприємництва, права і реклами, Добродійна Рада сприяння розвитку реклами в Україні ; Упоряд. і відп. ред. Є. А. Антонович. - К. : [б. в.], 2001. - 270 с .- С. 165-166

64. Пасічний А.М. Образотворче мистецтво. Словник-довідник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003. – 216 с.

65. Пацалюк, І. Критерії та рівні сформованості естетичного смаку молодших школярів / І. Пацалюк. - Реклама і дизайн ХХІ сторіччя: освіта, культура, економіка: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 18-20 вересня. Київ, 2001 : Збірник наук. праць. Вип. 2 / Інститут підприємництва, права і реклами, Добродійна Рада сприяння розвитку реклами в Україні ; Упоряд. і відп. ред. Є. А. Антонович. - К. : [б. в.], 2001. - 270 с .- С .174-175

66. Педагогічна майстерність: Підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.В. Кривонос та ін.; За ред. І.А. Зязюна. – 2, ге вид., допов. і переробл. – К.: Вища шк., 2004. – 422 с

67. Психологія творчості : навч. посіб. / Н. А. Карпенко ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. — Львів : ЛьвДУВС, 2016. — 155 с.

68. Пономарев Я.А. Психология творчества. – М.: Наука, 1976. – 294 с

69. Просецкий П.А., Семиченко В.А. Психология творчества. Учебное пособие., М.: Издво «Прометей» МГПИ им. В.И. Ленина, 1989. – 83 с

70. Психология творчества: общая, дифференциальная, прикладная / Отв. ред. Я.А. Пономарева. – М.: Наука, 1990. – 224 с.

71. Пушкин А.С. Заметки и афоризмы разных годов. Полное собр. соч.: В 10т. 1958 Т.7. С.515

72. Ражников В.Г. Дневник творческого развития М., 2000.
73. Резерв успеха – творчество / Под ред. Г. Нойнера, В. Калвейта, Х. Клейна; Пер. с нем. – М.: Педагогика, 1989. – 118 с.
74. Рибо Т. Творческое воображение. Спб., 1901, 337с.
75. Роджерс Н. Творчество как усиление себя // Вопросы психологии. 1990 №1 С.164-168.
76. Розвиток соціальної сфери територіальних громад в умовах адміністративно-фінансової децентралізації / ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України"; за ред. С.Л. Шульц. — Львів, 2018. — 140 с.
77. Романюк, М. Й. Національне виховання студентів у процесі вивчення української вишивки / М. Й. Романюк. - Реклама і дизайн ХХІ сторіччя: освіта, культура, економіка: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 18-20 вересня. Київ, 2001: Збірник наук. праць. Вип. 2 / Інститут підприємництва, права і реклами, Добродійна Рада сприяння розвитку реклами в Україні ; Упоряд. і відп. ред. Є. А. Антонович. - К. : [б. в.], 2001. - 270 с. - С.184-185
78. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. М. 1999. Главы «Воображение», «Способности».
79. Рудкевич Л.А. Талант: психология и становление: Социальная психология личности. Л., 1974. С.207-222
80. Рудницька О. Інтегративні зв'язки у викладанні предметів художньо-естетичного циклу// Початкова школа. -2001.- № 5.- с. 40 - 43.
81. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька: Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 360 с.
82. Савчин Г. Мистецтво - самопізнання - ідеал / Г. Савчин // Духовність. Культура. Нація : зб. наук. ст. / [М-во освіти і науки України ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка; редкол.: Ф. Бацевич, І. Бичко, А. Карась та ін.]. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2010. – Вип. 5. – С. 187–196.

83. Сисоєва С.О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості: Монографія. – К.: Поліграфкнига, 1996. – 405 с
84. Сисоєва С. О. Теоретичні та методичні основи підготовки вчителя до формування творчої особистості учня: Автореф. дис. доктора пед.наук: 13.00.04. – К., 1997. – 35 с.
85. Сисоєва С.О. Педагогічна творчість: Монографія. – Х. – К.: Книжкове видавн. «Каравела», 1998. – 150 с
86. Сисоєва С.О., Поясок Т.Б. Психологія та педагогіка: Підручник для студентів вищих навчальних закладів непедагогічного профілю. – К.: Міленіум, 2005. – 520 с.
87. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості. Підручник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. – К.: Міленіум, 2006. – 344 с
88. Сорока Г. І. Формування ініціативності особистості школяра в умовах колективної творчої діяльності: Автореф. дис.канд.пед.наук: 13.00.01. –Х.: 1996. – 24 с.
89. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям: Акта, 2012. 534с.
90. Тихомиров О.К. Психологія мышлення М., 2002.
91. Торшина К.А. Современные исследования проблемы креативности в зарубежной психологии // Вопросы психологии. 1998. №4. С.123-132.
92. Тхоржевський, Д. О. Декоративно-ужиткове мистецтво на уроках трудового навчання як засіб виховання учнів / Д. О. Тхоржевський, В. Д. Мусієнко. - Реклама і дизайн ХХІ сторіччя: освіта, культура, економіка: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 18-20 вересня. Київ, 2001: Збірник наук. праць. Вип. 2 / Інститут підприємництва, права і реклами, Добродійна Рада сприяння розвитку реклами в Україні ; Упоряд. і відп. ред. Є. А. Антонович. - К. : [б. в.], 2001. - 270 с.- С .237-238
93. Український центр культурних досліджень [Електронний ресурс]/ Шляхи вдосконалення фінансування культури в Україні – Режим доступу: http://culturalstudies.in.ua/zv_2004_1.php

94. Усатенко, Т. П. Українознавство в різних моделях науки / Т. П. Усатенко. - Реклама і дизайн ХХІ сторіччя: освіта, культура, економіка: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 18-20 вересня. Київ, 2001: Збірник наук. праць. Вип. 2 / Інститут підприємництва, права і реклами, Добродійна Рада сприяння розвитку реклами в Україні ; Упоряд. і відп. ред. Є. А. Антонович. - К. : [б. в.], 2001. - 270 с. - С .64-65

95. Феноменологія морального розвитку особистості: детермінація, механізми, генезис : монографія / під ред. Р. В. Павелківа, Н. В. Корчакової. – Рівне : [Волин. береги], 2009. – 365 с.

96. Фромм Э. Душа человека. М., 1992.

97. Халперн Д. Психология критического мышления. СПб: Питер (Серия «Мастера психологии»). 2000. — 512 с.

98. Чадина Т.А. Как говорит искусство. – Оренбург: Изд-во ОГПУ, 2005

99. Чернецова Е.М. Искусство. Словарь-справочник. – М.: Библиотека Ильи Резника, 2002. – 576 с.: ил

100. Чепіль, М. М. Роль національної культури у вихованні студентської молоді / М. М. Чепіль. - Реклама і дизайн ХХІ сторіччя: освіта, культура, економіка: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 18-20 вересня. Київ, 2001: Збірник наук. праць. Вип. 2 / Інститут підприємництва, права і реклами, Добродійна Рада сприяння розвитку реклами в Україні ; Упоряд. і відп. ред. Є. А. Антонович. - К. : [б. в.], 2001. - 270 с. - С .245-246

101. Чехов А.П. Полное собр.соч В 12т. М., 1956 Т.2

102. Шадриков В.Д. Способности и интеллект человека. М., 2004.

103. Шандрук С. Творчість як употужнення здібностей особистості / С. Шандрук // Психологія і суспільство. - 2015. - № 3. - С. 86-91

104. Шефферд Д. Дети и подростки: психология развития. СПб., 2003.

105. Шумакова Н.Б. Обучение и развитие одаренных детей, М., 2004.

106. Юнг К.-Г. Аналитическая психология. СПб., 1994.

107. Якобсон П. Чувства, их развитие и воспитание. – М.: «Знание», 1976, с.64
108. Ямницький В. М. Розвиток життєтворчої активності особистості: теорія та експеримент : монографія / В. М. Ямницький ; АПН України. Південний наук. центр АПН України. РДГУ. – Одеса, 2006. – 363 с.
109. Ямницький В. М. Розвиток життєтворчої активності особистості : практикум / В. М. Ямницький ; ПНЦ АПН України, РДГУ. – Одеса : [ПНЦ АПН], 2008. – 249 с.
110. Liudmila Korozhneva. Technology of critical thinking development in primary education. Gamtamokslinis ugdymas bendrojo ugdymo mokykloje 2016, Vol.22, pp. 121-128
111. Minjian Guo, Meng Zhang, Xue rui Li. Steal like an artist: Connection between critical thinking and creativity of a future musician in a digital environment / Thinking Skills and Creativity / Volume 42, December 2021, pp.
112. Wallas G. The Art of Thought Jonathan Cape 1926, P.79-96